

ТҮРКІ ТІЛДЕС ЕЛДЕР ТЮРКОЯЗЫЧНЫЕ СТРАНЫ

Республикалық ғылыми-әдістемелік және танымдық журнал
Республиканский научно-методический и познавательный журнал

2012 жылдан бастап шығады № 3 (47) 2023 Үш айда бір шығады
ШІЛДЕ – ҚЫРКҮЙЕК

МАЗМҰНЫ

ТҮРКИЯ РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚҰРЫЛҒАНЫНА 100 ЖЫЛ <i>Темірбеков А.Т.</i> ТҮРКИЯ РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТАРИХЫ ЖӘНЕ САЯСИ-ГЕОГРАФИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ	4
<i>Ниязов .С.Ұ., Қаликов А.</i> ҚАЗАҚСТАН МЕН ТҮРКИЯ АРАСЫНДАҒЫ САЯСИ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАР	6
ТҮРКІТІЛДЕС МЕМЛЕКЕТТЕРДІҢ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ КЕҢЕСІНІҢ ТАРИХЫ	9
<i>Жанерке МАРАТ,</i> ТҮРІКТЕР МЕН ҚАЗАҚТАРДЫҢ АРАСЫНДАҒЫ ГЕНЕТИКАЛЫҚ, ЛЕКСИКАЛЫҚ, ДӘСТҮРЛІК ЖӘНЕ МӘДЕНИ ҰҚСАСТЫҚ	11
<i>Ячина Н.П., Рахимова Динара Ирековна,</i> ФОРМИРОВАНИЕ СТРАНОВЕДЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ	16
<i>Амангелди О., Есназарова Ұ.Ә.</i> МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНА ГЕОГРАФИЯНЫ ОҚЫТУДАҒЫ ГЕОГРАФИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТТІҢ НЕГІЗГІ КОМПОНЕТТЕРІ	22
<i>Увалиев Т.О.</i> «6В01516 – ГЕОГРАФИЯ-ТАРИХ» МАМАНДЫҒЫНЫҢ БІЛІМ БЕРУ БАҒДАРЛАМАСЫ	30

Бас редактор:
Есназарова Ұлжалғас Әмзекызы.
Редакция алкасы:
Қасейінов Д. Қ., ТҮРКСКОЙ Бас хатшысы
Рутвиль Эврен ТІКА-ның Қазақстандағы өкілі
Зейнеш Исмайыл, профессор, Түркия
Дағдұран А., ҚР «Түркі халықтары мәдени
қорының» президенті
Аламанов С.К., Қырғыз география қоғамы
Президенті, г.г.к., профессор
Ниязов Т. З., ҚырҰУ профессоры
Ташов Х., г.г.к. (Бұқара МУ кафедра меңгерушісі)
Жылқыбаева Л., Алматы Білім басқарма басшысы
Темірбеков А. Т., г.г.к., ҚазҰУ профессоры
Темірбекова Ж. А., ХҚТУ-нің ректоры, асс. Профессор.
Көркемдеуші редактор Сұлтанов С. С.
Техникалық редактор Темірбекова Ж. А.
Компьютерде беттеген Қувагова А. С.

Құрылтайшы: «Географиядан республикалық атаулы мектеп» ЖШС
Қазақстан Республикасының байланыс және ақпарат
министрлігінде 16.12.2011 жылы тіркеліп, №11679-ж куәлігі берілді.

Редакцияның мекен-жайы:
050067. Алматы қ., Б. Әшімов көшесі 347
тел. 8(727) 2 97-35-48, тел/факс 297-35-49.
e-mail: ataulymektep@mail.ru

«Түркі тілдес елдер – Тюркоязычные страны» журналының ре-
дакциясына келіп түскен қолжазбалар өңделеді. Редакция жолданған
материалдардың сапасына жауап бермейді, материал көшіріліп басылған
жағдайда «Түркі тілдес елдер – Тюркоязычные страны» журналына
сілтеме жасалады.

Теруге 10.09.2023 жылы жіберілді. Басуға 20.09.2023 жылы қол қойылды.
Көлемі 60х84/8. Сандық басылым. Таралымы 500 дана.
Журнал «EuroPrint» баспа-полиграфиялық қызмет көрсету орталығында
дайындалды. (Шымкент қ. Әйтеке Би көшесі 28 А)

ТҮРКИЯ РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚҰРЫЛҒАНЫНА 100 ЖЫЛ

ТҮРКИЯ РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТАРИХЫ ЖӘНЕ САЯСИ-ГЕОГРАФИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

*Темірбеков А.Т.,
Әл-Фараби атындағы Қазақ
ұлттық университетінің профессоры,
Алматы қаласы.*

Түркия мемлекетінің қазіргі кездегі географиялық шекарасы тарихи тұрғыдан алғанда Анадолы (Түркияның Азиялық бөлігі) және Шығыс Фракия (Түркияның Еуропалық бөлігі) жер аумақтарынан тұрады. Саяси-географиялық жағынан ерте заманнан ерекшеленіп бөлінген бұл екі тарихи өңірлер римдіктер (б.з.д. II ғасырда), кейіннен Византия империясын құрғаннан бастау алады. Тарихшылар Түркия тарихын: Түрікке дейінгі дәуір, Селжұқтар дәуірі, Осман дәуірі, қазіргі Республикалық дәуір деп бөледі. Селжұқтар дәуірі қазіргі Түркия аумағының кейбір бөліктерін жаулап алған кезден бастап, Түркия тарихының ортағасырлық тарихын да қамтиды. Ол кез Селжұқтар империясы деп аталды. Ал ортағасырлық кезеңнен қазіргі заманғы тарихына дейінгі уақыт Осман империясы деп аталса, және Түркия Республикасының тарихы 1923 жылынан басту алады.

Түркия Республикасының егемен мемлекет болып қалыптасуында дарынды қолбасшы Мұстафа Кемал Ататүрік (1881–1938) рөлі өте зор болды. Түркия Республикасы болып 1923 жылдың 24 шілдесін де жариялаған болатын. Жаңадан құрылған «Түркия Республикасы» егемен ел болғанын халықаралық деңгейде танылып, ол Османлы империясының мұрагер мемлекеті деп жариялаған болатын. Жаңа республиканың астанасын Мұстафа Кемал Ататүріктің ұсынуымен ресми түрде **Анкара** қаласы деп жарияланып, Стамбұлдан көшірілді. 1923 жылы 29 қазанда Мұстафа Кемал Республикадағы тұңғыш Президент болып сайланғаннан кейін көптеген түбегейлі реформалар жасады. Түркия Республикасының жаңа зайырлы республиканы қалыптастыру мақсатында, білім беру саласы мен барлық құжаттар латын әліпбиіне көшті. «Отбасы атаулары туралы» заңға сәйкес, Түркия парламенті 1934 жылы Мұстафа Кемалға «Ататүрік» фамилиясын сыйлады.

Түрік ұлт-азаттық соғысы бітіп, 1922 ж. 11 қазанда Мудания бітім шарты жасалғаннан кейін, бейбіт келісімшарттың реті келді. Антанта елдері Анкара үкіметін де, Стамбұл үкіметін де 1922 ж. қарашада ұйымдастырылатын конференцияға шақырды. Екі үкіметті бірге шақыру Анкара үкіметінің наразылықтарына ұласты. Депутаттар монархияны алып тастау мәселесін көтеріп, ақырында 1922 ж. 1 қарашада Османлы мемлекеті, яғни монархиялық басқару жүйесі (Saltanatın Kaldırılması) құлатылды. Тек Түркияның Ұлттық Үлкен Мәжілісі үкіметінің өмір сүретіні білдірілді. Бірақ Османлы әулетіне тиесілі халифалық дәреже сақталды. Халифаны Мәжіліс тағайындайтын болды. Осылайшы Стамбұл үкіметі жойылып, Түркия мемлекеті тарих сахнасына шықты. Саяси режимнің қандай болатындығы пікірталас тақырыбына айналды. Халифаны жаңа Түркияның басшысы ретінде көргісі келетіндер де көп болды. Республикалық басқару жүйесін дұрыс санайтын депутаттар да аз болмады. 1922 ж. 3-ші қарашада соңғы Османлы үкіметі өзін-өзі таратты. Стамбұл билігі де Анкара үкіметінің қолына көшті. 1922 жылы 16 қарашада ескі сұлтан Вахдеттин ағылшын әскерилерінің көмегімен Стамбұлдан қашып шықты. Сөйтіп Мальтаға апарылды. Мұстафа Кемалдің ұсынысымен Мәжіліс Абдулмежитті халифа етіп сайлады.

1922 ж. 20 қараша – 1923 ж. 4 ақпан және 1923 ж. 23 сәуір – 24 шілде аралығында Лозаннада бейбіт келісімшарт кездесулері Түркия, Англия, Франция, Италия, Жапония, Грекия,

Румыния және Югославия елдері арасында өтті. Қара теңіз бен Жерорта теңіздері арасындағы бұғаз мәселесінде Кеңес Одағы өкілі шақырылды. Болгария, Бельгия және Португалия кейбір тақырыптарға байланысты қатыстырылса, АҚШ сырттай бақылаушы болды. Түркиядан Мұстафа Кемалдің тапсырмасымен бұл жиынға Исмет Паша жіберілді. Ұзақ уақытқа созылған бұл процесс үстел басы соғысы сипатында болды. Лозанна бейбіт келісімшарты 5 тарау, 143 баптан тұрды. Бұған сай Сириямен арадағы Хатай аймағы жеке статуска ие болып, шекара сыртында қалды (Хатай Түркияға 1939 жылы қайтарылды). Османлы мемлекетінің негізін қалаушы Осман Ғазидің атасы Сүлеймен Шахтың Сирияның Жабер қорғанындағы мазары Түрік жері саналатын болды. Иракпен арадағы Мосул және Сүлейманиенің мәселесі ұзақ тартыстарға ұласып, шешімін таппады. Бұл мәселені конференциядан соң Англия мен Түркия екі жақты талқылайтын болды. Батыс шекарадағы Фракия аймағы және кейбір аралдардың мәселесінде Түркия мемлекеті Грекия, Италия елдерімен келісімге келді. Османлы мемлекеті өзінің соңғы бір ғасырлық өмірінде Еуропалық елдердің ықпалында қалып, өз жерінде шетелдіктерге ерекше құқықтар беруге мәжбүр болған еді. Бұл конференцияда талқыланған ең қиын мәселелердің бірі осы болса да, Түрік өкілдері өз дегенінен қайтпай, шетелдіктерге жасалған ерекше құқықтардың барлығын алғызып тастады. Келісімдерге сай бүкіл аз ұлттар Түркия азаматы болып саналатын және Шығыс Фракия мен Анадолыдағы Гректер мен Грекиядағы Түріктер қарсылықты жер ауыстыратын болды. Османлы мемлекетінің 1854 жылдан бастап әбден батқан сыртқы қарыздарының 65 процентін Түркия төлейтін болды. Қалған қарыздарды Османлыдан бөлінген елдер төлейтін болып келісілді. Бұл қарыздарды Түркия Республикасы 1954 жылы төлеп бітті. Бұғаздар Ұлттар Лигасының қауіпсіздігінде болып, екі жағасы қарудан тазартылуы керек болды. (Бұл мәселе 1936 ж. Монтре Бұғаздар Келісіміне сай Түркия пайдалына шешілді). Осылайша әлем елдері тарапынан Түркия Республикасы ресми түрде мойындалды. Бұдан соң үлкен шиеленістерге ұласқан Мосул мәселесі Англия-Түркия арасында талқыланып, сосын Ұлттар Лигасы араласып, соңында 1926 ж. 5 маусымда Ағылшын-Түрік келісіміне сай Мосул мәселесі бітті. Ол бойынша Мосул Иракка берілді. Лозанна келісімінен екі жарым айдан кейін Антанта елдері Ыстамбұлды босатты.

Үздіксіз он жылға созылған соғыстан Түрік халқы әбден шаршаған еді. Соғыстардан экономиканың бүкіл саласы үлкен зардап көрді. Ақыры 1923 ж. сәуір айында бірінші Мәжіліс жаңадан сайлау өткізу туралы шешім шығарып, таратылып, сайлау нәтижесінде 1923 ж. 11 тамызда екінші Түркияның Ұлттық Үлкен Мәжілісі өз жұмысын бастады. 1923 ж. 9 қыркүйекте Румели және Анадолы Құқық Қорғау ұйымы өз жұмысын тоқтатып, Халық партиясы болып қайта құрылғандығын жариялады. Партия төрағасы болып Мұстафа Кемал тағайындалды. Бұл партия 1924 ж. 10 қарашада Республикалық халықтық партия (Cumhuriyet Halk Fırkası) болып аталды. Екінші Мәжіліске 287 депутат сайланды. Мәжіліс төрағасы болып Мұстафа Кемал, Премьер-министр болып Фетхи Бей (Окиар) тағайындалды. 1923 ж. 13 қазанда Анкара ресми түрде Түркия мемлекетінің астанасы болып жарияланды.

Алты ғасыр өмір сүрген Осман империясының орнына 1923 ж. 29 қазанда жүйесі мүлдем бөлек Түркия Республикасы Мемлекеті құрылды. Республикалық басқару жүйесі енгізілді. Ескі жүйені қорғағандар да болды. Республика жарияланғаннан кейін Мұстафа Кемал президент болып сайланды. Фетхи Бей Мәжіліс төрағасы болды.

Мәжілістегі ұзақ тартыстардан соң 1924 ж. 3 наурызда Халифалық дәреже алынып тасталынды. Шығарылған жаңа заңға сай Абдулмежид отбасымен Швейцарияға жіберілді, Османлы әулетінің мүшелері де шетелге шығарылды. 1924 ж. 3 наурызда Дін істері министрлігі құрылды. Білімнің Біріктірілуі туралы Заң шығарылып, бүкіл медреселер мен мектептер Ұлттық білім министрлігіне қарады. 1924 ж. 20 сәуірде жаңа Конституция қабылданды. Республикалық-парламенттік жүйе орныға бастады. Осылайша құқықтық, зайырлы мемлекет құрылды.

Түркия әлемде зайырлы жүйеге көшкен алғашқы мұсылман мемлекеті болды. Ел азаматтары осылайша ұлтына, наным-сеніміне, жынысына, табына қарамастан барлығы заң алдында тең болды.

Әдебиеттер:

1. Кинросс, Джон (2001). *Ататүрік: Қазіргі Түркияның әкесі Мұстафа Кемалдың өмір-баяны*. Феникс Пресс. ISBN 978-1842125991.
2. Т. Жолдасұлы, Түркия Республикасының құрылуы және Ататүрік реформалары, 1918ж.
3. Эрик Дж. Зюрхер, *Түркия: қазіргі заманғы тарих* (3-ші басылым 2004 ж.) 203-5 бб.

**ҚАЗАҚСТАН МЕН ТҮРКИЯ АРАСЫНДАҒЫ САЯСИ
ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАР**

*Ниязов С.Ұ.,
Т. Жүргенов атындағы №80 мектеп-гимназияның
география пәні мұғалімі,
Қармақшы ауданы Төретам кенті, Қызылорда облысы
Қаликов А.Т.,
Амангелді жалпы орта мектебінің
директордың оқу-ісі жөніндегі орынбасары,
Сауран ауданы, Түркістан облысы.*

Қазақстан мен Түркия арасындағы қатынастар 1991 жылдан бастап дамып келеді. Екі ел халқының тарихи және мәдени мұраларының ұқсастығы, өзара сыйластық пен сенімділік ахуалы негізінде тұрақты саяси, сауда-экономикалық және мәдени-гуманитарлық салалардағы жан-жақты тығыз ынтымақтастықты одан әрі тереңдетумен ерекшеленеді. Астана мен Анкара арасындағы қатынастардың стратегиялық әріптестік деңгейге жеткендігі мәлімденсе, 2004 жылғы маусымдағы Стамбұлдағы НАТО Саммиті және 2005 жылғы 25 мамырда Бакуде «Баку-Тбилиси-Жейхан» мұнай құбырының әзербайжандық жер аумағында іске қосылу рәсімі шеңберінде ҚР Президенті мен ТР Президенті А.Н.Сезердің кездесулерінде бұл үрдістің жалғасып келе жатқаны тағы да қуатталды. Түркияның қазіргі саяси басшылығы сыртқы саясатты дамыту үрдісінде сабақтастық сипатын жалғастыратынын және Қазақстан Анкара үшін Орталық Азиядағы ең сенімді саяси және экономикалық әріптес болып табылатынын ашық түрде мәлімдеп келеді. Жалпы алғанда, екі ел басшылары екі жақты, әсіресе экономикалық саладағы ынтымақтастықты одан әрі жандандыруға күш жұмсау керектігіне назар аударуда. Бұл бағыттағы мүмкіндіктерді әлі де толығымен пайдалануға қадамдар жасау керектігіне келісіп отыр.

Саяси, сондай-ақ аймақтық және халықаралық деңгейдегі ынтымақтастық мәселелерінде тараптар Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралар Кеңесі (АӨІСШК), Экономикалық ынтымақтастық Ұйымы (ЭЫҰ), Ислам Конференциясы Ұйымы (ИКҰ) және басқа да халықаралық ұйымдар шеңберінде тығыз ынтымақтастық үрдісін жалғастыру туралы келісе отырып, Ауғанстан мәселесін, Ирак және басқа да халықаралық проблемаларды шешуде халықаралық және аймақтық ұйымдардың, ең алдымен БҰҰ шеңберінде ынтымақтастықты дамытуға дайын екенін білдіруде.

1. Түркия және егемен Қазақстанның саяси және дипломатиялық қарым-қатынасы.

Түркия Қазақстан өзінің егемен мемлекет деп жариялағанда, Республикамыздың тәуелсіздігін мойындаған алғашқы мемлекет болып табылады. Сонымен қатар, екі елдің Еуропа, Еуроатлантикалық және басқа да ұйымдарда ортақ іс-қимылдары үлкен маңызға ие. Қазақстан 2004 жылғы маусым айында Стамбұлда өткізілген ИКҰ сыртқы істер министрлер жиынында олардың Бас хатшысы болып Түркия өкілінің сайлануына, өз кезегінде түрік тарапы ЭЫҰ-ның төрағалығына Қазақстан өкілінің сайлануына қолдау көрсетті. Түрік тарапы Қазақстанның Еуропада қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымының 2009 жылғы төрағалық және БҰҰ-ның Экономикалық және Әлеуметтік Кеңесі үміткерлігіне, ал қазақ тарапы Түркияның БҰҰ Қауіпсіздік кеңесінің 2009-2010 жж. тұрақты емес мүшелігі үшін өзара қолдау білдіруде. Түркияның саяси және қоғамдық қауымы Қазақстан басшылығының елдегі ішкі саяси және экономикалық іс-шаралары мен сыртқы бастамаларын мұқият және қызығушылықпен қадағалауда. Осы ретте, ҚР Президентінің Орталық Азия Одағын (ОАО) құру туралы ұсынысы жан-жақты талқыланып, үлкен резонанс тудырды. Түрік тарапының пікірінше, идеяның іске асуы тек қана ОАО мемлекеттеріне ғана емес, сондай-ақ бүкіл түркі тілдес елдеріне айтарлықтай әсері болары сөзсіз.

Қазақстан тәуелсіздік жылдарынан бері жүргізіліп келе жатқан саяси, экономикалық және демократиялық реформалар тұрғысынан маңызды белестерден өтті. Қазақстан жалпы Еуразия аймағында, оның ішінде Орталық Азияда саяси тұрақтылықтың үлгісі. Қазақстан экономикалық және саяси тұрақтылықтың кепілі бола отырып, демократиялық бағытта табанды әрі жоспарлы реформалар жасауда.

Екі жақты қатынастарда парламентаралық, парламенттердегі депутаттық достық топтары арасындағы байланыстарды одан әрі жандандыруға көңіл бөлінуде. 2005 жылғы 31 қаңтар – 3 ақпан аралығында ҚР Парламенті Мәжілісі төрағасының басқаруындағы ҚР Мәжілісі делегациясының Анкараға ресми сапармен келіп, кездесулер барысында тараптар екі жақты ынтымақтастықтың жалпы ахуалы бойынша пікір бөлісумен қатар, бауырлас екі елдің парламентаралық байлынастарын одан әрі дамыту көкжиектері талқылады. Халықаралық құрылымдар шеңберінде ортақ іс-қимыл шараларының маңыздылығына тоқталды.

Қазақстан мен Түркия арасындағы екі жақты қатынастарының маңызды бағыттарының бірі әскери және әскери-техникалық саладағы ынтымақтастық болып табылады. ТР ҚК БШ мәліметтеріне сәйкес, бүгінгі күнге дейін Түркия әскери жоғары оқу орындарында ҚР ҚК үшін 96 офицер дайындалып, ҚР ҚК 2 офицері ТР Қарулы күштер құрлық әскери Академиясында білімдерін жетілдірді.

2. Экономикалық қарым-қатынасы.

Қазақстан Республикасының экономикалық саясатында Түркиямен экономикалық қатынастарды дамыту айрықша орын алып отыр. ТР Сыртқы сауда агенттігі (ССА) мамандарының мәлімдеуінше, Орталық Азия мемлекеттерінде, әсіресе Қазақстанда, алдымыздағы жылдары экономиканың өсуіне байланысты жалпы тұтыну деңгейі едәуір артады. Түрік өндірушілерінің экспортқа шығаратын тауарлар номенклатурасының кеңеюі және өнеркәсіп өндірісінің өсуі Түркияны шет елдерден шикізат материалдары импортын көбейтуге мәжбүр етті. Бұл үрдіс Қазақстан мен Түркия Республикасы арасындағы сауда тепе-теңдігінің өзгеруіне де себеп болуда. Атап айтқанда, егер 2001 жылы екі жақты сауда айналымында Түркияның басымдылығы болса, 2002 жылдан бастап бұл көрсеткіш Қазақстанның пайдасына шешіле бастады. Түрік агенттігінің мәліметтеріне сәйкес, Түркия мен Қазақстан арасындағы екі жақты сауда айналымы төмендегідей сипат алып отыр.

Нақтылы статистикалық ақпаратқа орай, екі жақты сауда айналымында Қазақстанның пайдасы болғанымен, қазақстандық экспортта негізінен шикізат тауарларының басымдылығы көрінеді (бидай, мұнай, газ, көмір, темір және темір бұйымдары, т.б.). Ал түрік экспортындағы

тауарлардың көпшілігі екінші және үшінші өңдеуден өткен заттар (металл және пластик бұйымдары, электр машиналары мен олардың қосалқы бұйымдары, жеңіл өнеркәсіп және химия тауарлары, текстиль, жиһаз және үй шаруасы заттары, т.б.). Екі жақты сауда айналымының динамикасында маңызды факторлардың бірі – тауарларды тасымалдау мәселесі. Бүгінгі таңда екі ел арасында тауарлардың басым көпшілігінің тасымалдануы автомобиль көлігімен іске асырылуда. Екі ел арасында көлік сферасында бірқатар маңызды уағдаластықтарға қол жеткізілді. Атап айтқанда, түрік жүк тасымалдаушыларына бонустық жүйені енгізе отырып, ұзақ жылдар бойын қордаланып келген екі жақты автокөлік жүк тасымалы мәселесі ойдағыдай шешілді. Осы орайда, түрік тарапының Қазақстан басшылығының халықаралық әуе рейстерін елорда Астанаға көшіру бойынша бірінші болып қолдау көрсеткенін атап өткен жөн. 2005 жылғы қазан айынан бастап «Түрік әуе жолдары» компаниясы «Стамбұл-Астана-Стамбұл» бағытында аптасына екі рет тұрақты рейстерін бастады іске асырып келеді

Екі жақты қатынастарда қазақстандық мұнайдың Түркия арқылы әлемдік нарыққа тасымалдануына стратегиялық маңыз берілуде. Қазақстан 1999 жылы өзінің көмір-сутегі шикізатының бір бөлігін «Баку-Тбилиси-Жейхан» мұнай құбыры арқылы экспорттауға дайындығын білдірді. 2006 жылдың маусым айында Қазақстан мен Әзірбайжан арасында қазақстандық мұнайдың БТЖ мұнай құбыры арқылы одан әрі тасымалдануы бойынша Ақтау портынан Бакуге жеткізілуі бойынша келісімге қол қойылды.

Екі жақты қатынастарда – мәдени-гуманитарлық саладағы ынтымақтастық мәселелері маңызды бағыттардың бірі. Өткен жылдарда Түркияда өткізілген түрлі мәдени іс-шараларға Қазақстанның мемлекеттік құрылым және қоғамдық ұйымдары өкілдері мен белгілі өнерпаздары және өнер топтары, сондай-ақ Түркияның саяси, қоғамдық, іскер топтары және бұқаралық ақпарат құралдары өкілдерінің қатысқанын, осы сияқты Қазақстанда өткізілген шараларға түркиялық өкілдерінің де қатысып келе жатқаны айтуға болады.

Қазіргі кезде түрік тарапының қатысуымен белгілі қазақ авторларының таңдаулы шығармаларын түрік тіліне аудару жобасы өз жалғасын табуда. Бүгінге дейін түрік тіліне 35-тен астам қазақ авторларының шығармалары, оның ішінде, Абай, Жамбыл, М. Жұмабаев, М. Әуезов, О. Сүлейменов, Ә. Кекілбайұлы, М. Шахановтың және т.б. авторлардың шығармалары аударылды. Қазіргі кезде И. Есенберлиннің «Көшпенділер» романының аударылу жұмыстары аяқталу үстінде. Осы ретте, Елбасының «Еуразия жүрегінде» атты кітабының түрік тіліндегі баспасы шықты. Екі тараптың Түркі мәдениеті және өнері жөніндегі ортақ басқарма (ТҮРКСОЙ) ұйымы шеңберіндегі ынтымақтастығы жалғасуда.

Білім саласында Түркістан қаласындағы Қ. А. Яссауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің (ХҚТУ) дамуына байланысты жоба ойдағыдай іске асырылуда. Бүгінгі таңда Қазақстан және 28 шет мемлекет пен автономиялық республикадан 11 факультетте 107 мамандық бойынша 25000-ға жуық студент пен аспирант білім алуда. (Олардың ішінде 836 студент пен аспирант шетелдік азаматтардың 269-ы Түркиядан. Түркия Жоғары білім кеңесінің мәліметтеріне сәйкес, 1992 жылдан бастап бүгінге дейін қазақстандық жастар Түркия жоғары оқу орындарында риясыз негізде оқуға жіберіліп, жоба шеңберінде білім алуды жалғастыруда).

Екі жақты қатынастардың әлеуеті мол бағыттарының бірі – екі елдің қалалары мен аймақтары арасында бауырластық қатынастарды одан әрі жандандыру болып табылады. Қазіргі таңда 7 қала және облыс арасында бауырластық қатынастар орнату жөніндегі хаттамаға қол қойылды (Астана-Анкара, Алматы - Стамбұл, Жамбыл облысы-Қараман провинциясы, Алматы облысы – Анталья провинциясы, Батыс Қазақстан облысы - Ескішехир провинциясы, Түркістан облысы – Измир провинциясы, Түркістан-Сивас). Үстіміздегі жылы Ақмола облысы мен Елазығ провинциясы арасында, Түркістан мен Кайсери қалалары арасында бауырластық қатынастар орнату көзделуде.

ТҮРКІТІЛДЕС МЕМЛЕКЕТТЕРДІҢ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ КЕҢЕСІНІҢ ТАРИХЫ

Түркі тілдес мемлекеттердің Ынтымақтастық кеңесінің I Саммиті сол кездегі Қазақстан Республикасы мемлекет басшысы Н.Назарбаевтың төрағалығымен 2011 жылы Алматыда болып өтті.

Түркі тілдес мемлекеттердің Ынтымақтастық кеңесінің I Саммитіне Әзірбайжан Республикасының Президенті Ильхам Алиев, Қырғыз Республикасының (сол кездегі) Президенті Роза Отынбаева және Түркия Республикасы Премьер-министрінің орынбасары Бекир Боздаг қатысты.

Саммитте түркітілдес мемлекеттер арасындағы сауда-экономикалық және мәдени-гуманитарлық ынтымақтастықты кеңейту мәселесі талқыланды.

Мемлекет басшысы Саммит Кеңестің мәртебесін қалыптастыру жөніндегі бірлескен іс-қимылды нығайта түсетінін атап көрсетті. Қабылданған құжаттар Кеңестің тиімді қызметі үшін құқықтық негіз болып табылады. Қазақстан Президентінің ұсынысымен құрылған Түркі Парламенттік Ассамблеясы, Ақсақалдар кеңесі Ұйымның қалыптасуына салмақты үлес қосты. Жақында бекітілген Түркі Академиясы тамырлас тарихымызды зерделеп, ортақ мәдениетімізді дамытуға күш салуда. Қазақстан Астанада орналасатын бұл ғылыми орталықтың жемісті жұмысын жүзеге асыру үшін жан-жақты қолдау көрсететін болады. Қазақстан жағы барлық мүдделі тарапты Академияның жұмысына белсене атсалысуға шақырды.

Қазақстан Президенті түркі әлемі Еуразиялық кеңістіктегі ауқымды аумақта өмір сүріп жатқан 40-тан астам ұлт пен халықты біріктіріп отырғанын атап өтті. Халқының саны 200 миллионға жуықтайтын түркілер адамзат тарихы мен мәдениетіне айрықша үлес қосты, әлемдік сәулет өнері мен ғылымда өшпес ізін қалдырды. Сондықтан түбі бір туыс елдерді бір-біріне жақындастыра түсу үшін атқарылар іс-шаралар әлі де ұшан-теңіз.

Түркі әлеміндегі кесек туындылардың антологиясын құрастырып, ортақ альманах шығарып, Әл-Фараби, Жүсіп Баласағұн, Махмұд Қашқари, Ахмет Яссауи және басқа да бабаларамыздың түркі әлеміне ортақ мұрасын бірлесе насихаттауда кең ауқымды шараларды ұйымдастыру қажеттілігі аталып көрсетілді.

Мемлекет басшысы 2012 жылы Түркістанда «Қазіргі түркі әлемі: нақты ахуал және даму болашағы» атты халықаралық симпозиум, сондай-ақ «Астана – түркі әлемі мәдениетінің астанасы» атты кең көлемді бағдарлама аясында 2012 жылы өзге де мәдени іс-шаралар өткізілетіні жоспарланған болатын.

– Барша түркінің қасиетті шаңырағы – Қазақстан – өз тәуелсіздігінің алғашқы күнінен бастап осы бағытта нақты шараларды жүзеге асырып келеді. Біз этносаралық үйлесім мен келісім, өзара төзімділік идеяларын берік ұстанамыз, – деді Президент.

Қазақстанның бастамасы бойынша Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің съезі тұрақты түрде өтуде.

Мемлекет басшысы ТҮРКСОЙ халықаралық ұйымы түркі халықтарының мәдениеті мен өнерін насихаттауда маңызды рөл атқаратынын атап өтті. БҰҰ Бас Ассамблеясы барша түркі халықтарына ортақ Наурыз мерекесін халықаралық мереке ретінде танып, мәдени құндылықтар тізіміне қосты.

ҚР Президенті Әзербайжан Президентінің Бакуде түркітілдес елдердің Мәдениет қорын құру туралы бастамасына қолдау білдірді. Бұл біздің елдеріміз арасындағы мәдени-гуманитарлық ынтымақтастықты дамытуға серпін береді деген болатын. Сондықтан бұл кездесудің басты тақырыбы ретінде түркітілдес елдердің экономикалық ынтымақтастығын анықтау кездейсоқ еместігі атап өтілді. Түркі халықтарының рухани жақындығы өзара тиімді экономикалық ынтымақтастықты нығайту үшін негіз болуы тиіс. Бұл үшін түркі әлемі

жеткілікті көлемде табиғи байлыққа, жер және су ресурстарына, көлік және энергетикалық әлеуетке ие.

– Ең бастысы – бірлік пен ынтымақтастық үшін біздің ерік-жігеріміз бен шешімталдығымыз болуы керек. Тек сонда ғана біз әлемдегі жетекші бәсекеге қабілетті елдер қатарына ене аламыз, – деп тұжырымдаған болатын. Сонымен қатар сол уақыттағы ел Президенті Н.Назарбаев Кеңестің алғашқы Саммиті жаһандық экономикалық дағдарыстың жалғасып жатқан жағдайында өткеніне тоқталған болатын. Осыған байланысты түркітілдес елдердің жаһандық дағдарысқа қарсы бірлескен іс-қимыл тетіктерін құру қажет деп санап, Саммиттің қорытындысы бойынша қорытынды құжатқа – түркітілдес елдердің бірқатар халықаралық және өңірлік өзекті мәселелері бойынша келісілген ұстанымын, экономикалық және мәдени-гуманитарлық ынтымақтастығының негізгі бағытын айқындап, Алматы декларациясына қол қойылып, түркітілдес мемлекеттер Ынтымақтастық Кеңесінің рәсімдік Ережесі қабылданған болатын. Қабылданған құжаттар түркітілдес елдерде бірлестіктің мәртебесін арттырып, көпжақты ынтымақтастықтың негізін анықтап берген еді.

– Қазақстан үшін Түркі кеңесінің тұңғыш төрағасы болу өте үлкен мәртебе. Біз өзіміздің ортақ күш-жігерімізді түркітілдес елдерді жақындастыру, Ұйым қызметінің тиімділігі мен Кеңестің мәртебесін арттыру үшін жұмсаймыз. Алқалы жиынға қатысқан түрік мемлекеттері басшыларының шешімімен келесі Саммит келесі 2012 жылы Бішкек қаласында өтті.

Түркітілдес мемлекеттердің Ынтымақтастық кеңесі 2009 жылы 3 қазанда Нахичеван Келісімімен құрылған халықаралық ұйым. Бұл ұйымға Әзербайжан Республикасы, Қазақстан Республикасы, Қырғыз Республикасы және Түркия Республикасы мүше болып табылады.

Түркітілдес мемлекеттердің ынтымақтастық кеңесінің саммиті 2021 жылы наурыз айында Түркістанда өтті. Осыған орай, сол уақыттағы ҚР Премьер-Министрінің орынбасары – Сыртқы істер министрі Мұхтар Тілеуберді Түркітілдес мемлекеттердің ынтымақтастық кеңесінің (Түркі кеңесі) Бас хатшысы Бағдад Әміреевпен келіссөздер өткізді.

Кездесу барысында Түркі кеңесінің күн тәртібіндегі өзекті мәселелері қарастырылып, бейресми саммитке дайындық жұмыстары талқыланды.

Негізі бұл саммит Түркістанда 2020 жылдың күзінде өтуі тиіс еді. Бірақ, коронавирус пандемиясына байланысты бұл кейінге қалдырылған. Ал мұның алдындағы жиын 2019 жылы 15 қазанда Бакуде өткен. Елбасы Түркі интеграциясы процесін жалғастырудың маңыздылығына тоқталып, Түркі кеңесін одан әрі дамыту үшін екі ұсыныс айтқан болатын.

«Біріншіден, «Түркі келешегі – 2040» бағдарламасын әзірлеу. Бұл құжатқа түркі тілдес қоғамдастықтың ұзақ мерзімді мақсаттары мен оған қол жеткізу жолдары енгізілуге тиіс. Осылайша біз мемлекеттеріміз үшін сыртқы саясат пен «жұмсақ күш» саясаты, сауда және транзит, туризм және инвестиция, энергетика мен жасыл экономика, шағын және орта бизнес сияқты басым бағыттардағы ынтымақтастықты нығайтуға айтарлықтай серпін берілуі тұжырымдалған болатын». Мәдениет, білім беру, жастар саясаты, денсаулық сақтау, цифрландыру және жасанды интеллект салаларына тоқталып, «Түркі әлемінің бесігі» – Түркістан қаласын дамытудың маңыздылығына назар аударған болатын.

«Екіншіден, болашақта Кеңесіміздің атауын қайта қарауды ұсынамын. Түркітілдес мемлекеттер ынтымақтастығы кеңесін Ұйым деңгейіне дейін көтеруге болады деп санаймын. Осылайша, біздің құрылымды «Түркітектес мемлекеттер ұйымы» деп атауға болады», – деп Н.Назарбаев ұсынған еді.

Түркітілдес елдердің Халықаралық ұйымның штаб-пәтері Стамбул қаласында орналасқан. Ұйымның мүшелері Қазақстан, Әзербайжан, Қырғызстан, Түркия, Өзбекстан, ал Мажарстан бақылаушы мәртебесіне ие.

ТҮРІКТЕР МЕН ҚАЗАҚТАРДЫҢ АРАСЫНДАҒЫ ГЕНЕТИКАЛЫҚ, ЛЕКСИКАЛЫҚ, ДӘСТҮРЛІК ЖӘНЕ МӘДЕНИ ҰҚСАСТЫҚ

*Жанерке МАРАТ,
Алматы қаласы.*

Тәуелсіздігіміздің алғашқы жылдарында еліміздің басшысымен кездескенде Түркияның сол кездегі президенті Тұрғыт Озал «80 млн. қазақтың сәлемін алып келдім» деген сөзінің төркінінде түбі бір түркі халқы екендігімізді меңзеп тұрғандай. Қазақстан Республикасының тәуелсіздігін алғаш мойындаған да Түрік елі екендігін мақтанышпен айтып, жүрегімізге жылы қабылдадық. Міне, бұл бауырластық қарым-қатынастың төркіні әріде жатқанын қай-қайсысымыз да жақсы білеміз. Оған сонау тарих қатпарларынан аршылып жеткен тарихи деректер куә.

Осман империясының негізін қалаушылар қазақтан шыққан қайы қаңлылар екендігі кейінгі жылдарда көп айтылып та, жазылып та жүр. Бұл деректі алғаш рет жазбаша түрде жария еткен қазақтың ғұлама философы Ш.Құдайбердіұлы болса, тәуелсіздік жылдарында бұл пікірді біршама ғалымдар алға тартты. Бірақ оның қоғамға сіңісіп, мойындалуы әлі де біраз ізденісті қажет ететіндей.

Тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ұлттық Ғылым Академиясының академигі Хангелді Әбжанов «Қазақ хандығы және әлемдік тарихи кеңістік» атты мақаласында Осман мемлекетінің сұлтаны Селим II мен Қайып Мұхаммед ханның 1713 жылы жазысқан хатында екіжақты жақсы қарым-қатынастың болғандығын алға тартады. Бұл хаттардың көшірмесі біздің мемлекеттік мұражайға тапсырылған болатын. Хатты түрік (осман) сұлтанына тапсырған Қайып ханның елшісі Сайид Мұхаммедкүл.

Ал 1711 жылы түрік (осман) сұлтаны Ахмед III қазақ хандарының Осман империясының көмегіне сүйенген хаты да мұрағатта сақталынып, бүгінде көпшілікке жария болды. Хатта түрік (осман) сұлтанына мадақтаулар айтылып, ары қарай көмек қолын беруді сұрайды: *«сіздің шынайы досыңыз Ташкенттегі Афрасиабтың тағында отыр. Түркістан, Андижан, Сайрам, сондай-ақ қарақалпақтар мен басқа да халықтар, таңнан кешке дейін көтерілген шарият туымыз үшін жақсы көңіл-күймен дұға жасаймыз...*

Біздің мемлекетіміз бен Мәскеу мемлекетінің арасында Ақа Аштақ деген иелік бар. Ол жердің тұрғындары сүнниттер. Бұл иелік талан-таражға түскен кезде, оны Мәскеу мемлекеті күшпен басып алды. Содан бері Ақа Аштақ Мәскеуге баж салығын төлейді. Ендігі жерде Мәскеуден қорыққан сүнниттер бүкіл әскерімен, халқымен бірге бізге келіп, мұсылман туының астына қосылды. Егер сіз бізге көмек берсеңіз, құдайсыздардан біз Ақа Аштақ иеліктерінің сегіз қаласын қайтарып алар едік. Егер біз жариялы түрде әрекет етсек, онда Мәскеу иеліктеріне көп шығын келтіреміз», – дегені тарих мұрағаттарында сақтаулы тұр. «Қазақ хандарының Осман империясының көмегіне жүгінуі біріншіден, түркілік бауырластыққа, екіншіден, ортақ діни ынтымақтастыққа байланысты болуы мүмкін», – дейді тарихшы ғалым Х. Әбжанов.

Түркиялықтар Қазақстанды атажұрт деп атайтыны, бабаларының осы жақтан барғандығына байланысты айтылған айтылған сөз.

ҚР Президентінің жанындағы Орталық Азия аумағындағы мемлекеттік басқару академиясының этникааралық және конфессияаралық қатынастарды зерттеу бойынша Орталығының бастығы, социология ғылымдарының докторы А. К. Садвакасованың «Қазақстан түріктері: Ортақ бабалар жері» атты кітабында қазақ пен түріктің жақын бауырлас халық екендігін жазады.

«Барлық түркі халықтары Орталық Азияны өзінің бабаларының жері деп санайды. Ал Қазақстан мен Түркия – тарихы, мәдениеті, терең этнолингвистикалық тамыры бір

мемлекеттер. Егер осы екі халықтың этногенезі мен этникалық тарихына терең бойлайтын болсақ, онда түркілер мен сақ тайпаларының арасындағы тарихи байланыс бар екендігіне еш дау айтуға болмайды. Түркияның егемен мемлекетін құрған түркілер сақтар мен ғұндардың тікелей ұрпақтары. Олар орта ғасырларда түрлі тарихи, саяси, әлеуметтік-экономикалық себептермен, Қазақстан мен Орта Азиядан өте отырып, Кіші Азияға жетті. VI ғасырда ұлт ретінде тарих сахнасынан орын алып, Түркияның егемен мемлекет болғанына қол жеткізді».

Түркі тарихын жан-жақты зерттеуші ғалым Зеки Уалиди Тоған өзінің көптомдық тарихи зерттеулерінде XIII ғасырда Осман империясын құрған Осман сұлтанның тегі – қаңлы тайпасынан шыққан қайы қаңлылар екендігін жазады. Сондай-ақ мұндай пікірлерді алашорда өкілдерінің бірі, қоғам қайраткері Мұхаметжан Тынышбаев, белгілі өлкентанушы, шығыстанушы-тарихшы Николай Александрович Аристов және тағы да бірнеше ғалымдар мен қаламгерлер алға тартады.

Османлы – елдің Түрік Республикасы құрылғанға дейінгі ежелгі атауы. Османлы империясының құрылуына қайы қаңлылар негіз болғанын айттық. Бүгінгі қазақ халқын құрайтын ру-тайпалардың таңбалары тізбесінде Ұлы Жүздің Қаңлы тайпасының Көсеу таңбасы мен Османлылардың Көсеу таңбасы айна-қатесіз ұқсас. Бұл шынайы туыстық қатынасты дәлелдейді.

Қазақтар мен түріктердің арасында генетикалық туыскандықтың бар екендігін түркиялық дерек көздері мен қазақстандық ДНК жобасының басшысы Жақсылық Сабитов та алға тартады.

Түркияның «Azat türkler/Free turks» Фейсбук тобында «Adil Bilyal» жарияланымында түркілерді үш сегментке бөледі: селжүк, османлы және қырым-ноғай.

«Селжүктер. Селжүктер оғыз тайпасынан тарайды. Алғашында селжүктер Қазақстанның Жетісу аймағында тұрғандығы белгілі болған. Қарлұқтармен соғыста жеңіліп, Сыр бойына қоныс аударған. Одан кейін жылжи-жылжи XI ғасырда Түркияда Селжүк сұлтанатын құрған.

Османлылар. Османлылардың атасы Сулейман-шах Қайы қаңлысының көсемі болған. Моңғолдармен соғысқан. Қайы қаңлылар қыпшақ хандығының құрамында болған. Отырар үшін шайқасқан Қайыр хан осы Қайы қаңлылардан шыққан. Сулейман-шах хорезмдіктердің көшбасшысы болып, Хорезмшахтың әскерін моңғолдар Таяу Шығысқа ығыстырады. Хорезмдіктердің белгілі бір бөлігі Кіші Азияда қалып, бейліктерді құрады. Бейліктер Османлыларға қарады.

Татарлар мен ноғайлар. Түркі халықтарына үлкен генетикалық тұрғысынан сіңіскен халықтар қырым татарлары мен ноғайлар. Бұл үрдіс XVIII-XIX ғғ. жүрді. Бұл жерде қазақтарға ең жақын халық ноғайлар мен қарақалпақтар екенін атап өткен жөн. Ноғайлардың түркілерге сіңісуі қазақтар мен түркілерді генетикалық тұрғысынан жақындастыра түсті. Қызық болғанда ноғайлардың қазақтармен туыстық жақындығы бар. Ал қырым татарлары ноғайларға жақын. Қырым татарларындағы арғындар мен қыпшақ рулары қазақтың орта жүзінде кездесетіндігі тегіннен-тегін емес шығар.

Бұдан шығатын қорытынды: қазақтар мен түркілердің арасында генетикалық байланыс бар. Бұл байланыс жоғарыда аталынған миграциялық үрдіске байланысты қалыптасқан деуге болады».

Қазақстандық ДНК жобасының басшысы Жақсылық Сабитов та жоғарыда келтірілген мәліметтермен келісе отырып, османлылардың қазақтың қайы қаңлыларынан шыққандығын растай түседі.

Кейбір деректерде османлыларға түрікмендердің де қатысы бар деген пікірлер айтылып қалып жатады. Бірақ, тарихи деректерге сүйене отырып, османлылардың қазақтардан

шыққандығына көз жеткізуге болады. Тіптен, тарихи жағдайды алға тарта отырып, османлылардың тілдерінің бүгінгі қазақ тілімен өте ұқсастығына қайран қаласың. Ескі осман тілі түркі тілдерінің оғыз тобына жатады. Сондықтан XIX ғасырдың ортасында ескі осман тілі ауызша түрік тілінен қатты өзгешеленген. Десе де ол түрік тіліне кірігіп, бүгінде лексикалық және грамматикалық құрылымы жағынан қазақ тілімен ұқсастығы таңғалдырады. Мәселен:

Оқу – оқымақ
жазу – жазмақ
әріп – харф
сөз – сөз
сөздік – сөзлюк
жұмыс – іс
жұмысшы – ісші
тарихшы – тарихчі
аз – аз
достық – достлук
су – су
шай – чай
сүт – сүт
бал – бал
тіл – діл
асқабақ – қабак
ет – ет
тұз – тұз
сақал – сакал
сағат – саат
қасық – касык
алма – эльма
үн – үн
балық – балык
сабын – сабун
көз әйнек – гөзлік
ойын – ойун
доп – топ
қол – қол
тісім – дішім

Міне, осы сияқты сөздердің ұқсастығы екі халықтың туыстық байланыстарының бар екендігіне тағы бір дәлел бола түседі. Тіптен адам аттарында да ұқсастықтар көп. Мәселен – Тұрсын – Дурсун, Ерлен – Ерлен, Тұрар – Дурар, Күміс – Гүмүш, Алтын – Алтын, Зейнеп – Зейнеп, т.б. [55, Қ. Сартқожаұлы «Байырғы түркі жазуының генезисі», Астана, 2007, 107-111-б.б.].

Бір қызығы, османлылардан басқа жергілікті халық османлылардың тілін түсінбейтін болған. Қарапайым халық өздерінің талап-тілегін тілмәш арқылы жеткізіп отырған. Бұны османлылар мен қазақтарды жақындата түсетін тағы бір қызықты дерек деп қарастыруға болатын секілді.

Тіптен, түріктер мен қазақтардағы дәстүрлік мәдениет те өте ұқсас. Мысалы, түріктер де туыстық жақындықты әке жағынан есептейді. Жүзге, руға бөліну оларда жойылып кетті десек те, үш-төрт ұрпақ әулеттері өздерін Надир балалары, Али балалары т.б деп атайды.

Қазақ халқы мен түрік халқының арасындағы ортақ дәстүрлер жайлы белгілі қаламгер, қоғам қайраткері Ахмет Аляз былай деп ой өрбітеді: «Түріктерде ер адамдар әйел адамдардан әрдайым жоғары тұрады. Ұл балаларға кішкентай кезінен бастап санасына «Сен, ер жігітсің, әйел затынан қай кезде де жоғары тұрып, өз артықшылығыңды біліп жүр» деп үйретеді екен. Жоғары болу дегендері ұрып-соғуды емес, әрдайым қорғауды, қамқор болуды, әйелдердің нәзік жанды келетіндігін меңзейді. «Cennet annelerin ayaklarin altindadir», яғни «Жәннәттің кілті – аналарымыздың аяғының астында» – деген мақалды әрбір түрік жадында ұстап, түн ұйқысын төрт бөлген ана сүтін ақтауға, әжесі мен апасын, әпкесі мен қарындасын құрметтеп, аялап, сыйлап өтуді парыз санайды.

Дүниеге ұл баланың келуі түріктер үшін қуаныш, оны ұрпақ жалғастырушы деп аса құрметпен қарайды. Жаңа туған сәбиге әркім өз шамасына қарай той жасайды. Барлық мұсылмандар сияқты бала бес жастан асқанда міндетті түрде сүндетке отырғызу салты болады. Отбасы мүшелері үшін бұл ең маңызды күндердің бірі болып саналады. Осы қуанышқа орай сүннет дүүнү, яғни сүндетке отырғызу тойын жасап, үйлеріне ақ дастарқан жайып, қонақ шақырады.

Қазақ бауырлары сияқты түріктер де күрес өнерін жетік меңгерген ұлттардың бірі. Ұл баланы жастайынан күреске баулиды. Түріктер осы күрес балуандары арқылы әлемге танылып отыр. Қазақстан күрес құрамаларының арасынан да түрік балуандарын кездестіруге болады.

Қазақтар сияқты түріктерде де құда түсу салты бар. Қазақтар мен қырғыздар сияқты түріктерде де алып қашу салты кездеседі. Қалыңмал төлеуге шамасы келмейтін, жағдайы төмен жігіт жолдас-жораларымен келісіп, қызды алып қашады.

Кедей жігіттің қалыңдығына қосылудың тағы бір жолы бар. Күйеу жігіт болашақ ата-енесінің қолына кіріп, қалыңмал құнын өтегенше сол үйде жұмыс істейді. Ондай жігіттерді «күш күйеу» деп атайды. Құнын өтеген соң ғана қалыңдыққа қосыла алады. Қазақта қайын жұртының қолында тұратын жігітті «күшік күйеу» дейді.

Қонақжайлылық жағынан қазақтан кем түспейтін түрік ұлты үйіне келген қонақты жоқ дегенде бір кесе шай ішкізбей жібермейді. Қазақтармен бірге өскен түріктер арасында нан ауыз тию салты да қалыптасқан. Алғыс айту, кешірім сұрау – қарапайым түрік ұлтына тән қасиет.

Түріктер үйлерінде күткен қонақтан басқа ұзақ қашықтыққа сапарға шыққандарды да ұмытпаған, жолдың үстінде керуенсарай деп аталған, жолдан өтіп бара жатқандар қысқа уақытқа тегін қонатын, тамақтанатын орындар салғызған. Керуенсарайлар тұңғыш рет Х ғасырдың соңына қарай Селшұқты хандары тарапынан Орталық Азияда салғызған. Жолаушылар осы мекендерде ыстық тамақ ішіп, жылынған, ұйықтап демалған. Тіпті керуенсарайларда жолаушылардың көліктері үшін де арнайы жайлар болған. Оларды да бағып жемдеген. Керуенсарайларда көптеген қызмет тегін көрсетілген. Керуен сарайларда қону мен қызмет ету тақырыбында ешбір дін, тіл, нәсіл айырмашылығы жасалмаған».

[Ахмет Аляз: «Қазақ пен түрік халқының ортақ дәстүрлері көп» мақаласы, «Түркістан» газеті].

Ахмет Аляз мырза айтып өткендей, екі ел арасындағы тілдік, дәстүрлік ұқсастықтар тарихи фактілермен ұштаса отырып, Осман империясының негізін қалаған қазақтан шыққан қайы қаңлылар екендігіне көз жеткізе түседі. Батыр бабаларымыз Сыр бойынан Кіші Азияға барып табан тіреп, алты құрлықты билеп, алып империя құра білді. Жеті ғасыр жарты әлемді билеген османдықтар біздің бабаларымыз болғанын қарт тарихтың қатпарында қалдырмай, жарқыратып жария ететін кез туғаны қашан! Мен қаңлы тайпасының ұрпағы болғанымды, бабаларымның ерлігін мақтан етемін!

Қорытынды

«Осман империясының негізін қалаған қазақтың қайы қаңлылары» тақырыбындағы ғылыми жұмысымда алып империяның негізін қалаған өзіміздің қаңлы бабаларымыз екендігіне көз жеткіздім. Бұл тарихи жағдайға байланысты енді ғана қалам тербеп жатқанымызда, М. Х. Дулати бабамыз осыдан алты ғасырдай бұрын шынайы бағасын беріп қойған еді. Ш. Құдайбердіұлы да османлылардың ата тегі қайы қаңлылар екендігін әлдеқашан жазып, ұрпаққа табыс етіп кеткендігі баршамаызға аян. Зерттеу тақырыбым аясында ұлтымыздың ұлы тұлғалары мен басқа да шетелдік ғалымдардың пікірлеріне терең үңіле отырып, екі ел арасындағы туыстық, лексикалық, мәдени байланыстарға жіті көңіл бөлдім. Нәтижесінде, алға қойған мақсатыма жақындай түстім. Тіптен ДНК мамандарының османлылардың қазаққа жақындығын растаған дәлелдерін де пайдаландым.

Менің бұл зерттеу еңбегімнің мақсаты – жеті ғасыр бойы жарты әлемді билеген алып Осман империясының негізін қалаған қазақтар екендігін дәлелдеу. Бабаларымыздың тарих тасқынымен бөтен ел, бөтен жерде ықпалды мемлекеттер құрғаны жалғыз дерек емес. Мысалы, Азияда Моғол империясын құрған Бабыр, Мысырды билеген сұлтан Бейбарыс бабаларымызбен қоса бүгінгі тарих беттерінен Османлы империясын құрған бабаларымыз да лайықты орнын алса екен деген ойдамын. Дәлелді деректердің өзі-ақ Османлылардың қазақтар болғандығын растап тұр. Тарлан тарихтың ақтаңдақ беттері жас ұрпақтың ізденімпаздығы мен бабаларына деген сүйіспеншілігінің арқасында аршыла берсе екен деймін.

Тәуелсіз қазақ еліне алғаш сапарлап келген Тұрғыт Өзалдың «80 млн қазақтың сәлемін алып келдім» деген сөзінің төркінінде түбі бір түркі бауырлас халықтардың туыстық байланысын әріден түсінгендігі деп білемін.

Түркияның белгілі мемлекет қайраткері Дәулет Бахчели мырза да осман империясының негізін қалаған қайы қаңлылар екендігін алға тарта отырып: «Түрік тарихының марапатты беттерінен орын алған Османлы мемлекеті дүние тарихындағы ең ірі мемлекеттердің бірі екендігі шүбәсіз. Бұдан 720 жыл бұрын селжүктердің қолбасшысы сипатында Ертұғрыл Ғази салған негіз Қайы қаңлы ұрпақтарының әлемде алып бір империя құратынын әрине білмеуші еді. Алайда ол Анадолыда түрік дәулетінің іргетасын қалаудың және ағайын арасындағы қақтығыстарды жоюдың қажеттігін өте жақсы білетін. Сол үшін де өзі және кейін билікке ие болған ұлы Осман Ғази мен немерелері батысқа қарай бет алып, қандастар қақтығысынан аулақтануды жөн санаған. Кейін келе күшті бір мемлекет тек бірлік арқылы қаланатындығына сенгендері себепті, өзге түрік бектіктерін де бір тудың астына топтастыруға күш салды. Сөйтіп Шығыс, Орта Европадан Орта Шығысқа, Қырым мен Кавказдан Солтүстік Африкаға дейінгі ұлан-байтақ кеңістікте билік құрған Османды (Османлы) мемлекеті пайда болды», – деген болатын.

Осман империясының негізін қалаған қазақтар екендігін түркиялық мамандар да мойындап, өткен тарихқа әділ бағасын беруде. Біздер, қазақтар, жеті ғасыр алпауыт империяның жеңісті туын желбіреткен бабаларымыздың ерлігін паш етіп, тарихтан лайықты орын алуына атсалысуымыз қажет.

Әдебиеттер:

1. Т. Жолдасұлы, Түркия Республикасының құрылуы және Ататүрік реформалары, 1918ж.
2. Эрик Дж. Зюрхер, *Түркия: қазіргі заманғы тарих* (3-ші басылым 2004 ж.) 203-5 бб.
3. «Түркістан» газеті, 2005-2010 ж.ж.

ФОРМИРОВАНИЕ СТРАНОВЕДЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ FORMATION OF COUNTRY LEARNING COMPETENCE IN FOREIGN STUDENTS

Ячина Н.П.,
к.п.н., доцент, Казанский (Приволжский) федеральный университет,
ул. Кремлевская, 18, 420008 Казань, Россия, e-mail: nadegda_777@mail.ru;
Рахимова Динара Ирековна,
кандидат филологических наук, доцент
Казанский (Приволжский) федеральный университет,
ул. Кремлевская, 18, 420008 Казань, Россия

Abstract

Актуальность исследования обусловлена возрастающим интересом к изучению Географии России и русского языка иностранными гражданами. Это связано со стремлением получить профессиональное образование в Российской Федерации, а также с развивающейся отраслью туризма. Несмотря на то, что образ современной России создаётся как отрицательный в определённых кругах, всё же увеличиваются туристические потоки, и количество иностранцев, желающих получить вид на жительство увеличивается.

Целью исследования является проблема формирования страноведческой компетенции студентов-иностранцев, будущих учителей русского языка. В современной методике становится все более очевидным понимание важности данного аспекта в обучении иностранных студентов. Рассматриваются основные положения, которые необходимо учитывать преподавателю русского языка как иностранного (РКИ) для успешного формирования страноведческой компетенции студентов. Предлагаются подходы к отбору текстов страноведческого содержания и упражнений к ним, при которых русский язык (РКИ) является средством осуществления профессиональной деятельности. Сформулирована цель обучения русскому языку как иностранному – достижение иноязычной коммуникативной компетенции и основной подход для достижения данной цели – коммуникативный. Большое значение отводится выбору тем, а также аутентичным материалам, в том числе текстам страноведческого содержания, и комплексу упражнений. Методы исследования: анкетирование, наблюдение, при работе с аутентичными текстами использовалось два вида чтения – ознакомительное и детальное. Автор считает важным включить интегрированную программу, где не только происходит формирование коммуникативной компетенции, но и студенты-иностранцы получают географические знания о стране, в которой они обучаются. В статье даются практические рекомендации по подбору текстов и упражнений для ознакомительного и детального чтения с целью повышения страноведческой компетенции у студентов. Данная статья предназначена для преподавателей русского языка как иностранного и студентов.

Keywords: regional competence; communicative approach; Russian as a foreign language; foreign student; authentic materials; linguocultural dictionary-minimum.

1. Introduction

1.1 Actualizing the problem

Страноведение – древнейшая наука, возникшая еще в античном мире и вызванная к жизни потребностями людей в сведениях о разных странах и районах. Основоположниками **русской школы** страноведения являются известные ученые Лев Семенович Берг и Николай Николаевич Баранский (2008, р. 6) [1].

Профессор Л.С. Берг (1876–1950) возглавлял кафедру страноведения в Петербургском университете в 1925–1931 гг. Являясь сторонником природно – географической основы страноведения, он считал, что «страноведение есть наука о странах, или, точнее, о географических аспектах (или ландшафтах), и за ней-то и должно быть удержано название географии». При этом основную задачу страноведения он видел в изучении природных стран в их естественных границах[2].

Один из ведущих специалистов в области экономической географии и отечественного страноведения, выдающийся географ профессор Н.Н. Баранский (1881-1963) полагал, что основными объектами изучения географии являются страна и район во всем их многообразии - хозяйственном, культурном, политическом. Однако в его исследованиях акцент делался на социально-экономические аспекты изучения стран и регионов, но с учетом природно-ресурсных характеристик территорий[3].

Термин «страноведение» пришел в русский язык из географии.

В настоящее время в методике русского языка как иностранного (РКИ) можно встретить лексемы страноведение, лингвострановедение, страноведческая компетентность и другие. В методике преподавания русского языка как иностранного вопросы формирования страноведческих знаний приобрели особую значимость и актуальность, начиная с 60-х годов прошлого века.

Е.Б. Рыкова (2012,р. 313) считает, что в современных образовательных программах по русскому языку как иностранному, в Требованиях к разным уровням владения языком дано содержание предметно-тематической компетенции, однако страноведческие темы представлены слишком широко, не решен вопрос о том, из каких единиц должно состоять знание по каждой теме, какие реалии должны иметься в виду в страноведческом минимуме. [4].

Интерес к изучению русского языка с каждым годом возрастает. Молодые люди из разных стран приезжают в Россию для получения различных профессий, а также Республика Татарстан привлекательна для туристов [5]. Большинство из них не владеют русским языком, не знают географию, историю и культуру России. Преподавателю русского языка как иностранного (РКИ) приходится с нуля начинать изучать русский язык с такими студентами. Перед преподавателем стоит непростая задача – научить не только писать, читать, понимать русскую речь, но и познакомить с географией России. Чтобы студенты быстрее адаптировались в Республике Татарстан, знакомим их с городами, столицей республики Татарстан – Казанью. В Казани много интересных исторических мест. Казанский федеральный университет имеет богатую историю, которая связана с историей России. Знание реалий страны и некоторых особенностей культуры, страны изучаемого языка, помогают быстро и легко находить общий язык с представителями этой страны. Так в 2024 году исполняется 220 лет Казанскому Федеральному университету.

При обучении иностранным языкам в вузе, в том числе в КФУ (Казанский федеральный университет), для достижения необходимого уровня знаний используется коммуникативный подход. По мнению Севастьянова Е.Б. (2008, р. 6), цель обучения иностранным языкам – достижение студентами иноязычной коммуникативной компетенции – готовности осуществлять иноязычное общение и добиваться взаимопонимания с носителями русского языка [6]. Только через общение можно установить уровень владения студента коммуникативной компетенцией, а также уровень развития личности этого студента. Для студента, приехавшего из другой страны важно узнать необходимые географические сведения о стране пребывания. Владение страноведческой и социокультурной компетенцией очень важно для студента. Эти виды компетенций являются одинаково значимыми для адекватного восприятия собеседниками друг друга и представляемых ими культур. Г.Д. Дорохова, Ю.Н. Антипова [7] уверены,

что владение страноведческой информацией обеспечивает повышение познавательной активности студентов, расширяет их коммуникативные возможности, благоприятствует созданию положительной мотивации на занятии, дает стимул к самостоятельной работе над языком, способствует решению воспитательных задач.

Е.А. Соболева, Н.А. Казанцева [8] уверены, что спецификой занятий по обучению студентов – иностранцев русскому языку является использование филологического способа преподавания страноведческой информации, в результате чего происходит процесс формирования определенных знаний о стране изучаемого языка. Основа этих знаний закладывается уже в условиях начального этапа обучения языку. Одна из целей обучения русскому языку состоит в развитии личности студента, способной и желающей участвовать в межкультурной коммуникации и самостоятельно совершенствоваться в профессиональной деятельности. Для этого необходимо постоянное, на протяжении всего курса обучения в вузе, ознакомление через изучаемый язык с историей и современной жизнью страны, ее географией, традициями и культурой. Знание и понимание культурных, географических, исторических, социальных процессов, происходивших и происходящих в России, исключительно важно для определения диапазона эмоционального отношения к народу – носителю языка, для интеллектуального проникновения в русскую культуру, ибо за каждым национальным языком стоит культурная специфика образа мира, состоящего из элементов и явлений, неотъемлемых и существенных для данного народа.

Теперь рассмотрим результаты проведенного нами исследования. Мы провели анкетирование среди студентов-иностранцев, изучающих русский язык. Нас интересовали вопросы, связанные с интересами студентов к стране пребывания, география страны, её истории и культуры, знания в области страноведения. Студентам, начинающим изучать русский язык с нуля (первая группа-30 человек) и студентам, продолжающим изучать русский язык (вторая группа-60 человек) были предложены следующие вопросы:

1. *Как Вы считаете, является ли знание основ в области страноведения необходимым атрибутом современного специалиста? Если «да», то почему?*
2. *Считаете ли Вы, что знание географии страны, изучаемого языка важно для вашего развития?*
3. *Какие города России вы знаете?*
4. *Как называется столица Республики Татарстан?*
5. *В каком городе Республики Татарстан находится самый большой Коран?*
6. *В каком городе Республики Татарстан выпускают автомобиль «Камаз»?*
7. *Какие реки протекают в Республике Татарстан?*
8. *Считаете ли Вы, что ранее полученных Вами знаний в области страноведения достаточно, быть квалифицированным специалистом?*
9. *Необходимо ли Вам учебное пособие на родном языке для освоения основ страноведения?*
10. *Какие разделы вы бы предложили в такое пособие?*
11. *Стоит ли включать в пособие лингвострановедческий справочник и словарь?*

Results

Table 1. Результаты анкетирования студентов первой и второй группы, будущих учителей русского языка.

Вопросы на знание географии страны Изучаемого языка	1 group (30 people)	2 group (60 people)
столица России	30(100%)	60(100%)
столица Республики Татарстан	(100%)	60(100%)
Город, в котором находится самый большой Коран	3(10%)	50(67%)
В каком городе выпускают автомобиль «Камаз»	3(10%)	30(50%)
Какие реки есть в Республике Татарстан	5 (17%)	30(50%)

В данной таблице мы приводим некоторые данные по результатам анкетирования. После обработки ответов на эти вопросы анкеты получены следующие данные: 100% студентов считают, что знание географии страны изучаемого языка очень важно. Лингвострановедческий материал помогает быстрее освоить язык, научиться читать различную литературу на русском языке, узнать историю, культуру и географию страны. Большинство студентов, а это 98 %, считают, что знаний в области страноведения им недостаточно, чтобы быть квалифицированным специалистом. Многие (73%) студенты ответили, что знание основ в области страноведения является необходимым атрибутом современного специалиста, так как это может обеспечить им беспроблемное общение с носителями языка, вести бизнес. Мы сделали вывод о необходимости формирования у будущего учителя русского языка системы лингвострановедческих знаний и умений посредством изучения текстов с историей и географией России и Республики Татарстан уже на первых этапах изучения русского языка. А для этого необходимо создание познавательных текстов.

Данные, полученные при анкетировании, свидетельствуют также об интересе студентов к русскому языку как средству повышения лингвострановедческого образования и культуры. Изучение интересов студентов (знают ли они, в каком городе находится самый большой Коран?) – только приехавшие студенты не знают ответ на данный вопрос, а обучающиеся второй год в Республике Татарстан уже 30 человек из 60 (50%) посетили город Булгар и знают, что именно в этом городе находится самый большой Коран. На вопрос, какие реки есть в Республике Татарстан, первая группа затрудняются ответить, а вторая группа – 50% (30 человек) ответили правильно.

Conclusion

Таким образом, данное исследование показало необходимость формирования и развития речевых навыков и умений через изучение текстов с географическими данными городов и страны в целом. Использовать задания, основанные на сведениях о городах; поиск ответов на вопросы, умение уловить основную мысль текста. Подобные задания подготавливают студента к следующему этапу – созданию собственного монологического высказывания. Студентам можно предложить составить свой текст и подготовить сообщение о географических реалиях изучаемой страны или на основе изученных текстов по географии России. Возможность рассказать о стране, сравнить факты, использовать ранее изученную лексику, конструкции при построении монологического высказывания – все это оживляет урок, а также способствует росту мотивации и положительно влияет на процесс формирования речевых навыков и умений обучающихся. Занятия по страноведению и географии со студентами – иностранцами, изучающими русский язык в России, невозможно представить без учебных экскурсий. Они, безусловно, играют очень важную роль не только для развития речи, но и для знакомства с русской культурой, географией, историей, формирования позитивного отношения к стране изучаемого языка. Одна из важных задач преподавателей русского языка, работающих с иностранными студентами, заключается в том, чтобы приобщить их к русским традициям и культуре. Изучение страноведения на материале текстов по географии России помогает эффективно реализовать цели обучения русскому языку как иностранному.

5. Acknowledgments

The work is performed according to the Russian Government Program of Competitive Growth of Kazan Federal University.

References

1. Севастьянов, Д.В. Основы страноведения и международного туризма. Москва, Издательский центр «Академия», 2008.- С.6. https://academia-moscow.ru/ftp_share/_books/fragments/fragment_20943.pdf (дата обращения 12.07.2023).
2. История страноведения. https://ru.wikiversity.org/wiki/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F_%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F (Дата обращения:12.07.2023).
3. Иванова, М.В. Введение в регионоведение: учебное пособие/М.В. Иванова-Томск: Издательство Томского политехнического института, 2008 . – 177 с.
4. Рыкова, Е.Б. Формирование страноведческой компетенции иностранных студентов при обучении русскому языку на материале реалий советской эпохи: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Рыкова Елена Борисовна – СПб, 2012. – 313 с.
5. Gaisin, I.T., Gaisin, R.I., Khusainov, Z.A., Kubishkina, E.N., Yachina, N.P. The competitiveness of the Republic of Tatarstan as a center of urban tourism of the Russian Federation International Business Management. Scopus, 2016 .- Том: 10,Выпуск: 23 Страницы: 5596 - 5598.
6. Севастьянов, Д.В. Основы страноведения и международного туризма. Москва, Издательский центр «Академия», 2008.- С.6. https://academia-moscow.ru/ftp_share/_books/fragments/fragment_20943.pdf (дата обращения 12.07.2023).
7. Дорохова, Г.Д., Антипова Ю.Н. Использование лингвострановедческого материала на занятиях иностранного языка. http://lfostu.ucoz.ru/publ/fgos_i_ikh_realizacija_v_obrazovat

dejatelnosti/1_innovacionnye_obrazovatelnye_tekhnologii_v_obrazovanii/ispolzovanie_lingvostranovedcheskogo_materiala_na_zanjatijakh_inostrannogo_jazyka/44-1-0-489 (дата обращения: 12.07.2023).

8. Соболева, Е.А, Казанцева Н.А. Иноязычная коммуникативная компетенция как цель обучения иностранному языку в основной общеобразовательной школе. file:///C:/Users/%D0%9D%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D0%B0/Downloads/inoyazychnaya-kommunikativnaya-kompetentsiya-kak-tsel-obucheniya-inostrannym-yazykam-v-osnovnoy-obscheobrazovatelnoy-shkole.pdf (дата обращения: 12.07.2023).

9. Лукоянова, Ю.К. Лингвокультурологический анализ текста в обучении русскому языку как неродному. Лингвокультурологическая и лингвометодическая наука в Республике Башкортостан: история и современность. Сборник научно-методических статей по материалам IV Международной конференции, посвященной 90-летию доктора педагогических наук, профессора Лены Галеевны Саяховой (г.Уфа, 2 декабря 2021 г.). - Уфа: РИЦБашГУ, 2021. – С.101-104.

10. Чалова, О.А. Формирование лингвострановедческой компетенции в процессе профессиональной подготовки будущих инженеров средствами иностранного языка // Мир науки. Педагогика и психология, 2019 No1, <https://mir-nauki.com/PDF/90PDMN119.pdf>

11. Крупко, А.К. Лингвострановедческий подход в обучении французскому языку как фактор развивающего обучения // ИЯШ. – 1990. – No6. С. 11–13.

12. Харитонов, О.В., Панова Л.В. Роль страноведческих материалов в контексте социокультурного подхода к обучению русскому языку как иностранному //Интернет-журнал «Мир науки» 2017, Том 5, No 6 – Режим доступа: <https://mir-nauki.com/PDF/87PDMN617.pdf> (доступ свободный). Загл. с экрана. Яз. рус., англ.

13. Майорова, Т.В. Региональные архивные источники в школьном лингвокраеведческом кружке. Научно-методический журнал «Русский язык в школе» №3, 2002 г., С.49-53.

14. Лошакова, Е.Л., Панова, Л.В. Художественный текст как средство обучения русскому языку как иностранному. [Текст] / Е.Л. Лошакова, Л.В. Панова //Материалы IV Международной научно-практической заочной интернет-конференции. (Российский экономический университет им. Г.В. Плеханова, Москва, 1 октября – 10 ноября 2015 г.).

15. Крапивина, М.С. Формирование страноведческой компетенции у студентов-иностранцев довузовского этапа обучения. <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-stranovedcheskoy-kompetentsii-u-studentov-inotrantsev-dovuzovskogo-etapa-obucheniya/viewer> (дата обращения: 12.07.2023).

FTAMP 39.01.45

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНА ГЕОГРАФИЯНЫ ОҚЫТУДАҒЫ ГЕОГРАФИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТТІҢ НЕГІЗГІ КОМПОНЕНТТЕРІ

Амангелди О.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дің докторант

Есназарова Ұ.Ә.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дің профессоры,

Алматы қаласы.

Авторлар мақалада географиялық мәдениетті адамның жалпы мәдениетінің ажырамас бөлігі ретінде қарастырады. Қазақстанның мектеп оқушыларын географиялық тұрғыдағы мәдениетті етіп тәрбиелеу үшін, ең алдымен география пәнін оқытуда географиялық мәдениеттің компоненттерімен таныс болуы қажет. Мақаладағы географиялық мәдениеттің компоненттері география ғылымдарының докторы, академик В. П. Максаковскийдің еңбектері бойынша қарастырылған.

Қазіргі уақытта үнемі жаңарып өзгеріп отыратын әлем мен жалпы білім беретін мектеп түлегінің оған бағдарлану қабілеті арасында сәйкессіздік байқалады. Сондықтан басқалармен қатар мектеп түлектерінің географиялық мәдениетін қалыптастыру мәселесі өте маңызды. Географиялық мәдениет жалпы мәдениеттің ажырамас бөлігі деп қарастыру арқылы географиялық ортаны қарастыруға және табиғат пен қоғамға қатысты көріну өлшемін анықтауға мүмкіндік береді. Адамның географиялық мәдениетін қалыптастыру – бұл өмір бойы өмірлік тәжірибе, білім, ғылыми білім, өзін-өзі жетілдіру әсерінен жүзеге асырылатын ұзақ үрдіс.

Тұлғаның географиялық мәдениеті географиялық білім алу үдерісінде қалыптасады. Қазақстандық географ мамандардың географиялық мәдениетін қалыптастырудағы мектептегі географиялық білімнің орны мен рөлі көрсетілген. Географиялық мәдениеттің негізгі компоненттері сипатталған. Танымдық іс-әрекеттің тиімділігін арттыруға, тұлғаның өзін-өзі дамытуға бағытталған тұлғаның географиялық мәдениетін қалыптастыру процесіне ықпал ететін оқыту технологиясы сипатталған.

Кілт сөздер: география пәні, географиялық мәдениет, тұлға мәдениеті, оқыту технологиясы, тұлғаның мәдениетін қалыптастыру, педагогикалық қолдау.

Кіріспе

Қазіргі заманғы мектептің басты мақсаты – адамды үнемі өзгеріп отыратын әлемде өзін-өзі жүзеге асыруға дайындау, белсенді азаматтық позицияны қалыптастыру, диалогтық өзара әрекеттесу қабілетін дамыту және гуманистік құндылықтарға негізделген жеке және әлеуметтік мәселелерді шешу жолдарын саналы түрде таңдау [1].

Табиғат ресурстарын ұтымды пайдалану, өндірісті интенсификациялау жолдарын іздестіруде айқын көрінетін табиғат пен қоғамның өзара әрекеттесу проблемалары кешенді көзқарасты, коршаған әлемге бірыңғай көзқарасты қажет етеді. Сондай-ақ географиялық мәдениет мәселесі географиялық білім берудің заманауи тұжырымдамасында әзірленуде (И. В. Барина, В. П. Максаковский және т. б. ғалымдардың еңбектерінде). Сонымен бірге, жас ұрпақтың географиялық мәдениеті, географиялық білімі, демек, жалпы қоғам туралы мәселе өте өзекті болып қала береді, өйткені бұл білім деңгейі әлі де жоғары емес және географиялық мәдениеттің қалыптасуы да толық жүзеге асқан деп айту қиын. Бұған бірқатар әлеуметтік-

экономикалық жобалар мен іс-шараларды жүзеге асыруда географиялық надандықтың белгілі көптеген фактілері дәлел бола алады [2].

«Мәдениет» ұғымы латынның «*siNiga*» сөзінен шыққан, ол «өсіру», «тәрбиелеу», «білім беру», «дамыту», «қастерлеу» мағынасында түсіндіріледі. Мүмкін дәл осы түсіндірудің көптігі осы тұжырымдаманың көптеген әртүрлі анықтамаларына әкелді. Кең мағынада мәдениет дегеніміз – бұл адамдар өздерінің әртүрлі материалдық және рухани қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін физикалық және ақыл-ой еңбегі процесінде (және адамға тәуелсіз өмір сүретін табиғи құбылыстарға қарсы тұруға болатын) жасалатын барлық нәрсе [3].

Географияның жалпы адамзат мәдениеті мен біліміндегі рөлі мен маңызы туралы көптеген танымал адамдар зерттеп, өз еңбектерінде жазды, соның ішінде М. В. Ломоносов, А. Н. Радищев, Н. В. Гоголь, В. Г. Белинский, Н. А. Добролюбов, К. Д. Ушинский, К. Г. Паустовский және басқа да бірқатар мәдениет қайраткерлерін айтуға болады [1].

Қазақстандық жалпы білім беретін мектептің География пәнінен 11-сыныбына арналған кітабында авторлар (К. Каймулдинова, Б. Абдиманапов, С. Әбілмәжінова) оқушыларға арнап жазылған «Алғы сөзде» былай делінген: «11-сыныптағы география пәнінің мақсаты – оқушылардың географиялық кеңістіктің барлық деңгейлерінде туындаған геоэкологиялық, геоэкономикалық, әлеуметтік, геосаяси және ғаламдық проблемаларды шешуге бағытталған географиялық білімдерін, біліктері мен дағдыларын қолдануы үшін жағдай жасау. Оқу материалын игеру *географиялық тұрғыдан ойлауға, пәндік мәдениет пен тілді дамытуға, барлық деңгейдегі құбылыстарды түсінуге, деректерді өңдеу дағдыларын дамытуға, жаратылыстану бағытындағы әртүрлі мамандықтармен танысуға көмектеседі*» [4]. Авторлардың оқушыларға «Алғы сөзіндегі» жазбасына сүйенсек, қазақстандық оқушылар мектеп қабырғасында география пәні беретін білімін игеру арқылы жоғарыдағы айтылған дағдылармен танысып, тіпті өмірде қолдануға болады.

Қазіргі жалпы білім беретін мектептерде география пәнін оқытуда географиялық мәдениетке оқытудың *бірталай мәселелері* туындады. Ол мәселені екі жақтап қарастыруға болады:

– Жаңартылған білім бағдарламасы бойынша құрастырылған кітаптардың мектепте оқытылатын сабақтардың сағат санына сәйкес келмеуі;

– Оқушыларға білім беруде, оның ішінде географиялық мәдениетке тәрбиелеуден гөрі, жаттанды білімнің ғана қалыптасуы, яғни тек қана БЖБ (бөлімдік жиынтық бағалау), ТЖБ (тоқсандық жиынтық бағалау), ҰБТ-ға (Ұлттық бірінғай тест) дайындық, олимпиадаларға дайындыққа ғана көңіл бөлінуі.

Бұл екі мәселеден географиялық мәдениетке оқыту әдістерінің *зертеу мақсаты* пайда болады: қазақстандық оқушыларды кеңістіктегі барлық мәселелердің жобалап шешімін таба алатын, сараптама жүргізе алатын, статистикалық, модельдеу және т.б. әдістерді қолдана отырып, өз ойын ғылыми түрде жеткізе алатын қоғамның географиялық тұрғыдан мәдениетті тұлғасын тәрбиелеу.

Зерттеу әдістері мен негізгі мәліметтер

Жұмыста қойылған мақсаттарға жету үшін әртүрлі зерттеу әдістері қолданылады: теориялық, тарихи-географиялық, салыстырмалы-географиялық, анализ және синтез, проблемалық оқыту әдісі, модельлеу, геохимиялық, геофизикалық, өзін-өзі оқыту әдісі және т.б.

Негізгі мәліметтер

Географиялық мәдениет адамзаттың табиғатқа, қоғамға қатысты өлшемін, руханилығының тереңдігі мен жеке тұлғаның гуманистік сапаларының деңгейін анықтай отырып, мәдениеттің ошағы арқылы географиялық органы қарастыруға мүмкіндік береді. Бұл жағдайда зерттелген табиғи және әлеуметтік-экономикалық нысандар адам баласына жазылған интегралды формациялар ретінде ашылады.

Мектеп оқушыларының географиялық мәдениетін қалыптастыру – бұл біздің планетамызды сақтауға, қоғамның саналы әлеуметтік-экономикалық қызметіне, өзін-өзі бағалайтын үш принциптің: Табиғат, Адам, Қоғамның бар екендігін түсінуге бағытталған қатынастарды үйлестіру тәсілі болып табылады.

Мектептегі географиялық білім берудің мақсаттары – ғылыми білімдердің адамның қажеттіліктеріне, оларды практикалық қолдануға айналдыруы – қоғамда географиялық мәдениетті қалыптастырудың негізі, табиғатта және қоғамда сауатты саралау қабілеті [5].

Сонымен, оқушыларды өмірге, табиғаттағы, қоғамдағы және мемлекеттегі мінез-құлыққа дайындауда географияның рөлі өте зор. Демек, бұл мәселені шешуде негіздері мектепте қаланатын адамның жалпы мәдениетінің ажырамас бөлігі ретінде географиялық білім мен географиялық мәдениеттің маңыздылығын асыра бағалау мүмкін емес.

Географиялық білім – географиялық мәдениетті қалыптастырудың негізі. Ал негізсіз ешқандай да білім де, мәдениет орнатылмайтыны анық. Географиялық ғылым, географиялық білім және географиялық мәдениет жалпыадамзаттық білім мен мәдениеттің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Мұның бәрі елдегі географиялық білім берудің барлық деңгейлерін жетілдіруді талап етеді. Мұндай жетілдіру – мәдениеттанулық көзқарас негізінде географияны күшейту есебінен оқытуды қарқындатудан тұрады.

Табиғи құбылыстар мен ғылыми бейнелер әлемнің көркемдік көзқарасымен үйлесетін өзгертін шындықтың процестері мен құбылыстарының жалпы байланысы анықталды. Мектептерде болашақ білім берудің контурлары – білім беру мәдени құбылыс ретінде көрінеді. Орта мектепте білім беру жағдайында философиялық-антропологиялық және мәдени тәсілдер негізінде әлеуметтік-мәдени географиялық білім беруді жобалау мүмкіндіктері ашылады [4].

Орта мектеп түлегінің географиялық білімділігінің, құзыреттілігінің және географиялық мәдениетінің негізгі белгілері мыналар болып табылады:

– табиғи, әлеуметтік-экономикалық, техногендік үрдістердің (процестердің), объектілер (нысаналар) мен құбылыстардың географиялық болмысындағы дамудың кеңістік-уақыт бірлігі мен өзара байланысын ұғыну;

– нақты қызметте, оның ішінде шаруашылық орындылығы мен экологиялық талаптарды ескере отырып, табиғат пайдалануда білімді, іскерлікті және дағдыларды шебер қолдану;

– тіршілік саласындағы өзіндік құндылық – мінез-құлық желісін жасау үшін қоршаған ортаның қауіпсіздігі немесе қауіптілігі деңгейін өз бетінше ажырата және бағалай білу.

Мәдениет – бұл адамның білімі мен кәсіби құзіреттілігінің ең жоғары көрінісі, сондықтан Илья Эренбургтің бейнелі өрнегі бойынша «мәдениет әрдайым басқа елдерге емес, надандыққа, дөрекілікке, адамның бөлінуіне байланысты келеді» [1].

География ғылымдарының докторы В. П. Максакковскийдің айтуынша, географиялық мәдениетке төрт негізгі компонент кіреді:

- Әлемнің географиялық көрінісі (географияческая картина мира)
- Географиялық ойлау (географическое мышление)
- География әдістері (методы географии)
- География тілі (язык географии)

Географиялық әдістердің жіктелуі 1 суретте көрсетілгендей – зерттелу нысаны мен географиялық үрдістерге байланысты әртүрлі болып келеді.

Өз кезегінде экспедициялық әдістер стационарлық, жартылай стационарлық және маршруттық, ал зертханалық әдістер материалдық және эксперименттік болып бөлінеді. Теориялық әдістерге логикалық (дедукциялық және индукциялық) және формализация кіреді, оған математикалық, картографиялық, модельдеу әдісі, аэроғарыштық, сандық, геоакпараттық және салыстырмалы географиялық әдістер кіреді [4].

Әлеуметтік-географиялық зерттеулердің жалпы ғылыми әдістерінің ішінде дәстүрлі түрде оқиғалар мен фактілерді ойлау, бақылау, оларды сипаттау және талдау арқылы түсіндіру қолданылады. Физикалық географияда бұл геохимиялық, геофизикалық және палеогеографиялық әдістер. Әлеуметтік-экономикалық географияда – экономикалық аудандастыру әдістері, аумақтық-өндірістік кешендер, энергия өндіру циклдері, ресурстық циклдер. Географиялық зерттеу әдістерінің барлық әртүрлілігі үш категорияға дейін азаяды: жалпы ғылыми, пәнаралық және осы ғылымға тән. Геохимиялық және геофизикалық әдістер географиялық қабықтағы зат пен энергия ағынын, айналымдарды, жылу және су режимдерін бағалауға мүмкіндік береді.

Модель – қосымша зерттеу бағдарламасын беретін құрылым мен динамикалық байланыстарды көрсететін объектінің графикалық бейнесі. Н. Н. Моисеевтің биосфераның болашақ күйінің модельдері кеңінен танымал болды. Адамзат биосфера әлемдегі адамдар үшін бір екенін және оны сақтау өмір сүру құралы екенін түсінді.

Географиядағы ерекше әдістерге салыстырмалы-сипаттамалық, экспедициялық, картографиялық, аэроғарыштық әдістер жатады.

Картографиялық әдіс-табысты дала жұмыстарының қажетті шарты. Осы уақытта деректердегі олқылықтар анықталады, кешенді зерттеулер аудандары анықталады. Карталар – далалық жұмыстардың соңғы нәтижесі, олар зерттелген объектілердің орналасуы мен құрылымын көрсетеді, олардың өзара байланысын танытады.

Кез-келген ғылым сияқты, географияның да жалпы географиялық және салалық ұғымдар мен терминдер жиынтығынан құралған өзіндік тілі бар. *География тілі* – жалпы географиялық мәдениеттің қажетті элементі болып табылады. Ю. Г. Саушкин өзінің «География ғылымының тарихы мен әдіснамасы» деген еңбегінде география білімінің қазіргі қажеттілігі туралы былай деген болатын: «Қазіргі заманда жаһандық проблемалардың пайда болуы және өсу себептері, олар қазіргі заманның аса маңызды жаһандық проблемалары: әлемдік ядролық соғыстың алдын алу, планетаның табиғи ортасын қорғау, дамушы елдердің артта қалуын еңсеру, демографиялық, шикізаттық және энергетикалық проблемалар, Дүниежүзілік мұхит ресурстарын пайдалану, дүниежүзілік экономиканың интернационализациялануына байланысты Халықаралық еңбек бөлінісін тиімді пайдалану, ғарыш кеңістігін игеру және ғарышты бейбіт мақсаттарда пайдалану және т.б. адамзат дамуының жаһандық және өңірлік проблемаларының өзара байланысы. Жаһандық ұзақ мерзімді болжамдар және олардың географиялық аспектілерінің рөлі артып келеді. Жаһандық проблемаларды әзірлеудегі географиялық ғылымдардың міндеттері» [6].

Географияның басты мақсаттарының бірі білімді тұлғаны қалыптастыру болғандықтан, географияның тәрбиелік және моральдық мазмұны оның қоғамға әсер ету тәсілдерінің бірі болып табылады. География үлкен білім құндылығына ие және тұрақты даму тұжырымдамасын танымал ете алады [7].

Географиялық білім қазіргі қоғамның проблемаларын жан-жақты тануға ықпал етеді және оларды шешудің оңтайлы әдісін табуға мүмкіндік береді, экологиялық проблемалардан басқа, ол әлеуметтік және саяси сияқты басқа мәселелерді шеше алады.

Нәтижелер және талқылау

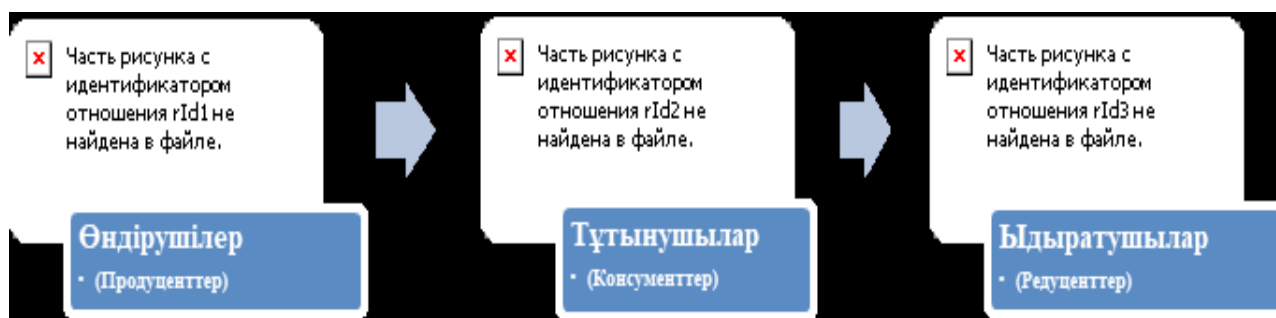
Жоғарыда келтірілген әдіс-тәсілдер арқылы жалпы білім беретін мектеп оқушыларына географияны оқытуда географиялық мәдениетті үйретудің бірнеше мысалын талқылап көрелік.

Мысалы, *геохимиялық және геофизикалық әдістер* географиялық қабықтағы зат пен энергия ағынын, айналымдарды, жылу және су режимдерін бағалауға мүмкіндік береді. Енді геофизикалық және геохимиялық әдістерін оқушыға 5-сыныптан бастап оқытылып жатыр.

Ал, оқушылар географиялық қабықтағы зат пен энергия ағымын түсіну үшін, сонау 5-6 сынып «Жаратылыстану» оқулықтарынан бастап үйренеді. 5-сыныпта ол туралы «Ормандағы

заттардың айналымы қалай жүреді? Заттар айналымға түскенде: топырақтан өсімдікке, өсімдіктен жануарлардың қорегіне өтеді. Жануарлардың өлексе қалдықтары топыраққа сіңеді, оның қалдықтарын бактериялар шірітіп ыдыратады, ыдыраған заттардан әртүрлі минералды тұздар пайда болады, ол заттар өсімдіктердің тамырларына су арқылы қайта сіңеді. Өсімдік жануарлардың азығы. Аталған үрдіс тоқтаусыз жүріп отырады. Осындай жүйенің қайталануы – «зат айналымы» деп жазылған. Оқушының санасына зат айналымы деген ұғымды сіңіруі үшін және есінде қалуы үшін жаңа педагогикалық технологиялар қолданылады. Оқушыларды 3 топқа бөліп, жоғарыдағы үрдісті көрініс ретінде қойдыртуға болады немесе мультимедиялық оқыту арқылы бейнероликтер көрсетілуі тиіс [8].

6-сыныпта геохимиялық және геофизикалық әдістерді пайдаланудың географиялық қабықтағы зат пен энергия ағыны туралы оқытуда оқулықта былай делінген: «Қоректік тізбектегі зат және энергия ағымы. Экожүйедегі құрамбөліктер арасындағы байланыс қоректік негізге байланысты. Қоректік тізбек органикалық заттар мен оның құрамындағы энергияның қозғалыс бағытын көрсетеді. Тіршілікке қажетті қоректік зат алу барысында бір-бірімен өзара тығыз байланыста өмір сүретін тірі ағзалар жүйесін қоректік тізбек деп атаймыз. Процеденттер, консументтер және редуценттердің Күн энергиясын түрлендіруі, жинақтауы және қайта үлестіруі – экожүйедегі заттар айналымы негізін құрайды...». 2 суреттегідей экожүйедегі тізбек қоры мен зат айналымын түсінуі үшін, 5-сыныпта өткен тақырыпты еске түсіреміз. Тағы да топқа бөліп, «Өндірушілер, тұтынушылар және ыдыратушылар» деп 3-ке бөліп, рөлдік ойындар арқылы оқытылады. Оқушыларға проблемалық сұрақтар да қойылады: «Не себепті заттар мен энергия ағымы редуценттерге өсімдіктерден, шөппен қоректенетін жануарлардан және жыртқыштардан келеді? Не себепті 1-реттегі консументтерге 3-реттегі консументтерден энергия тікелей келмейді? Жауаптарыңды топ арасында талқылаңдар және бір-біріңнің жауаптарыңды бағалаңдар». Бұндай проблемалық сұрақтар қою арқылы, оқушылар мәселені шеше алады, топпен жұмыс істейді және де өзін-өзі бағалайды [9].

Сурет 2 – Ормандағы зат айналымы

Ары қарай 7-8-сыныптарда «Табиғи аумақтық кешендер» бөлімін оқыған кезде оқушылар тағы да «Зат айналымын» тереңірек оқиды. Ал, жоғары сыныптарда (10-11-сыныптарда) *проблемалық, жобалау, ГАЗ* және т.б. әдістерді қолдана отырып, «Табиғаттағы зат айналымына адам әрекетінің әсері» деген проблеманың шешімін табу арқылы оқытылады [10].

Географиялық мәдениетті болу үшін алдымен экологиялық білім мен экологиялық мәдениетті игеру қажет, сондықтан да мектепте 10-11 сыныптарда География пәнінен оқушылардың экологиялық мәдениетке тәрбиелейтін тапсырмаларды төмендегідей 1-кестеде оқушылардың өзін-өзі оқыту әдісі арқылы оқытуға арналған тапсырмалар көрсетілген.

Кесте 1 – 10-11 сынып География пәнінде оқушылардың экологиялық мәдениетке тәрбиелейтін тапсырмалар жиынтығы [2] [12]

Сынып /Оқулық /Тақырып /Бет	Оқушылардың экологиялық мәдениетке тәрбиелейтін тапсырмалар, суреттер, диаграммалар, карталар, кестелер
10 с /ЖМБ География оқулығы, «Мектеп», 2019 /§11. Табиғатты пайдалану түрлері /45 б	Өзің тұратын аймақта қоршаған табиғи ортаны қорғау мен табиғатты тиімді пайдаланудың негізгі принциптеріне негізделген қандай мемлекеттік және қоғамдық іс-шаралар жүргізіледі? Нақты мысал келтір. Оларға өзің қатыстың ба?
10/ЖМБ География оқулығы, «Мектеп», 2019, §12. Табиғатты пайдалану түрлерінің қоршаған ортаға әсерін бағалау, 49 б	Орман экожүйесінің бұзылуына әкелетін себептері « <i>Модель-деу</i> » әдісі арқылы жасандар.
10/ЖМБ География оқулығы, «Мектеп», 2019, §19. Геоэкологиялық аудандастыру, 67 б	 29-сурет. Қазақстанның геоэкологиялық аудандастырылуы Өзің тұратын аймақта экологиялық шиеленіскен аймақты анықтап, оған себеп болған факторлар тауып, шағын <i>эко-жоба</i> құрастыр.
10/ЖМБ География оқулығы, «Мектеп», 2019, §24. Қазақстанның экологиялық мәселелері, 88 б	1. «Біздің болашағымыз қандай болуы мүмкін?» деген тақырыпқа эссе жаз. 2. «Өндіріс орындарының қоршаған ортаға әсері» деген тақырыпта шағын эссе жаз. 3. Жоғарыдағы берілген екі тақырып бойынша талдау жасап, қорытындысын баяндама ретінде ұсын.

10/ЖМБ География оқулығы,
«Мектеп», 2019, §19.
Геоэкологиядағы антропогендік
факторлар, 72 б

31-сурет. Жылыжай эффектісі (Climate Vitae Graphics бойынша)

Жылыжай эффектісінің климаттың өзгеруіне әсері туралы
шағын эссе жаз.

10/ЖМБ География оқулығы,
«Мектеп», 2019, 7-сарамандық
жұмыс, 73 б

Табиғатқа әсер ететін антропогендік факторлардың кері әсерін
азайту жолдарын ұсыну.
(Қазақстандағы өндіруші өнеркәсіптің мысалында)
Жұмыстың мақсаты – таңдап алынған өнеркәсіп саласы
бойынша қоршаған ортаға әсерін талдау.

Тапсырмалар

1. Таңдап алынған өндіруші өнеркәсіп саласының (мұнай, газ, темір кені, түсті металл өндіру, химиялық шикізат түрлерін және құрылыс материалдарын т.б. өндіру) Қазақстан экономикасындағы маңызын анықтау.
2. Өндіруші саланың кен орындарының орналасуы, өндіру жағдайын талдау.
3. Саланың қоршаған ортаға ықпал етуін үлгі-сызба түрінде көрсету.
4. Саланың қоршаған ортаға ықпалын жалпы бағалап, қоршаған ортаға әсерінің болашақтағы өзгерісіне болжау жасау.
5. Қорытынды. Табиғатқа әсер ететін антропогендік факторларды азайту жолдары бойынша өзіндік жоба ұсыну.

10/ЖМБ География оқулығы,
«Мектеп», 2019, §24.
Экологиялық мәселерді шешудегі
инновациялық технологиялар

33-сурет. ЭКСПО-2017 көрмесіндегі өз дене қозғалысының көмегімен энергия жасап шығаруға мүмкіндік беретін интерактивті қондырғылар

ЭКСПО көрмесінде ұсынған қандай экологиялық жағынан таза
энергия үнемдеуші технологиялармен таныссындар?

География оқулығы, «Мектеп», 2020, §16. Мемлекеттік және жер-гілікті табиғатты пайдаланудың заңнамалық аспектілері, 65 б	Контейнерлерде тұрмыстық қоқыстарды бөлек жинау қажеттілігін талқылаңдар. «Экология игілігі үшін өндіріс және тұтыну қалдықтарын өңдеу» тақырыбына коллаж жасаңдар.
География оқулығы, «Мектеп», 2020, §18. «Экологиялық із» және тұрақты даму, 74 б	Өзің тұратын ауданда «экологиялық ізді» азайту жолдарын ұсын.
География оқулығы, «Мектеп», 2020, §22., 95 б	Смарт және экокәланың ұқсастығы мен айырмашылығы неде?

Қорытынды

Нәтижелер мен талдауда – географиялық мәдениеттің бір компоненті географиялық зерттеу әдістерінің бірнеше әдісі талқыланды. Мектеп оқушыларына географиялық мәдениетті бойларына сіңіру үшін географиялық мәдениеттің компоненттері мен жаңа педагогикалық әдістерді пайдалана отырып, жаңа әдіс-тәсілдерді ұсынуға болады.

Адамның географиялық мәдениетін қалыптастыру – бұл өмір бойы өмірлік тәжірибе, білім, ғылыми білім, өзін-өзі жетілдіру әсерінен жүзеге асырылатын ұзақ процесс. Сабактастық принципіне сүйене отырып, бұл процесс географиялық білімді, қызмет тәсілдерін, аға буын құндылықтарын игеруді, өз тәжірибесін қайта құруды қамтиды.

Жүргізілген зерттеу заманауи білім беру теориясы мен практикасының дамуына белгілі бір үлес қосады, сонымен бірге біз ұсынылған жұмыс географиялық мәдениетті қалыптастыру сияқты күрделі және жан-жақты процестің барлық аспектілерін толық қамтуды талап етпейтінін, бірақ осы саладағы одан әрі зерттеулерге серпін беретінін, сонымен қатар ғылыми ізденісті жалғастыруға итермелейтінін түсінеміз. Мәселені аксиологиялық, антропосоцистік, әлеуметтік-мәдени, гуманистік және басқа көзқарастар тұрғысынан зерттеуді одан әрі жалғастырған жөн, сонымен қатар география мұғалімдеріне ғылыми-әдістемелік ұсыныстар дайындау түрінде ұсынылған педагогикалық тәжірибені қорытындылаған жөн, бұл одан әрі ғылыми жұмыстың болашағын анықтайды [11].

Географиялық ғылым, географиялық білім және географиялық мәдениет жалпы адамзаттық білім мен мәдениеттің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану және қоршаған ортаны қорғау оларға негізделгендіктен біздің заманымызда ғылыми географиялық білімнің негізін бүкіл халық, әсіресе табиғат пен қоғамның өзара әрекеттесуі туралы шешім қабылдайтын басқару буыны иеленуі керек. Мұның бәрі елдегі географиялық білім берудің барлық деңгейлерін жетілдіруді талап етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Михайловский, О. С. Формирования географической культуры в условиях гимназического образования: диссертация, к.п.н. Санкт-Петербург, 20040214 с. РБГ ОД
- 2 Каймулдинова, К., Абдиманов, Б.Ш., Әбілмәжінова, С.. 11 сынып, География, оқулық. Алматы: Мектеп, 2020. –4 б.
- 3 Максаковский В.П. Географиялық мәдениет. – М.: Гуманит. Бас. ВЛАДОС орталығы, 1998.
- 4 Петров, К.М. Повышение географической культуры школьников в системе дополнительного образования - Дипломная работа.
- 5 Михайловский, О.С. Становление географической культуры //Педагогические исследования – 2012. № 3. – С. 27–33.

6 Саушкин, Ю.Г. История и методология географической науки: Курс лекции. – М.: Изд. МГУ, 1976

7 Баранский, Н.Н. Методика преподавания экономической географии.- М.: Просвещение, 1990.- 303 с.

8 Әбдіманапов, Б.Ш., Әбілғазиев, А.Ұ. 5 сынып. Жаратылыстану, оқулық. Алматы: Атамұра, 2017

9 Әбдіманапов, Б.Ш., Нүркенова, С.Е., Әбілғазиев, А.Ұ., Әуезова, Г.У. 6 сынып. Жаратылыстану, оқулық. Алматы: Атамұра, 2018

10 Егорина, А., Нүркенова, С., Шиминова, Е., 7 сынып, География, оқулық, Алматы: Атамұра, 2017

11 Анучин, В.А. Географический фактор в развитии общества/- М.: Мысль, 1982.-334 с.

12 Каймулдинова, К., Әбілмәжінова, С. 10 сынып, География, оқулық. Алматы: Мектеп, 44-89 б.

Кәсіби бағдар беру

Біз озық әдістемелер, Ұлттық мұра және әлемдік тәсілдер негізінде қазіргі заманғы білім беру қажеттіліктерін болжауға қабілетті педагогтерді дайындаймыз. Біз мұғалім мамандығының беделін арттырамыз және адами капиталды дамытудың драйвері боламыз.

«6B01516 – ГЕОГРАФИЯ-ТАРИХ» МАМАНДЫҒЫНЫҢ БІЛІМ БЕРУ БАҒДАРЛАМАСЫ

Увалиев Т.О. – Абай атындағы ҚазҰПУ-дің «География және экология» кафедрасының доценті, п.ғ.к.

Білім беру бағдарламасы (бакалавриат)

Білім беру саласының коды және атауы: «6B01 – Педагогикалық ғылымдар».

Дайындау бағытының коды және атауы: «6B015 – Жаратылыстану-ғылыми пәндер бойынша мұғалім даярлау».

Білім беру бағдарламасының коды және атауы: «6B01516 – География-Тарих».

Білім беру бағдарламасының мақсаты:Заманауи пәндік, коммуникативтік, цифрлық, кәсіпкерлік құзыреттілікке, инклюзивті білім беру дағдыларына ие, жоғары сапалы оқыту контентін құруға және білім беру процесін ұйымдастыруға қабілетті кәсіпқой-педагогтар даярлау.

«6B01516 – География-Тарих» білім беру бағдарламасының жетекшісі: Увалиев Талғат Ошанұлы.

Оқуға түсу жылы мен оқу мерзімі: 2023 ж., 4-жылдық.

Аталмыш білім беру бағдарламасын әзірлеуші-авторлар:

№	Аты-жөні	Ғылыми дәрежесі және атағы	Лауазымы	Жұмыс орны немесе қызмет түрі
1	Увалиев Талғат Ошанович	п.ғ.к., доцент	Абай атындағы ҚазҰПУ. «География және экология» кафедрасының доценті	Абай атындағы ҚазҰПУ. Жаратылыстану және география институты. «География және экология» кафедрасы
3	Абулғазиев Андрей Убайдуллаевич		Абай атындағы ҚазҰПУ. «География және экология» кафедрасының аға оқытушысы	Абай атындағы ҚазҰПУ. Жаратылыстану және география институты. «География және экология» кафедрасы
4	Қалиева Елеухан Тоғанбаевна	т.ғ.к., доцент	Абай атындағы ҚазҰПУ. «Әлем тарихы» кафедрасының доценті	Абай атындағы ҚазҰПУ. Тарих және құқық институты. «Әлем тарихы» кафедрасы

Сараптамашылар мен жұмыс берушілер:

№	Аты-жөні	Ғылыми дәрежесі және атағы	Лауазымы	Жұмыс орны
1	Медетбекова Айсулу Темиргалиевна	т.ғ.к.	М.Маметова атындағы № 28-ші лицей директоры	Алматы қ., Медеу ауданы
2	Байтлеуов Канат Каржаубаевич		№ 80-ші жалпы білім беруші мектеп директоры	Алматы қ., Жетісу ауданы
3	Абдиманапов Бахадурхан Шариповаич	ғ.ғ.д., профессор	Абай атындағы ҚазҰПУ-дың «География және экология» кафедрасының профессоры	Алматы қ., Медеу ауданы
4	Тулегенов Ердаулет Асқарбекұлы	PhD	ҚазҚызҰПУ-дың «География және туризм» кафедрасының меңгерушісі	Алматы қ., Алмалы ауданы
5	Оразалина Назгуль Бидайкуловна	педагог-сарапшы	№42-ші Е.Кашағанов атындағы орта мектептің оқу ісі бойынша меңгерушісі, тарих пәнінің мұғалімі	Жамбыл облысы, Қордай ауданы
6	Ералиева Закира Есалиевна	жоғары категориялы мұғалім	№ 65-ші гимназияның тарих пәнінің мұғалімі	Астана қ., Сарыарқа ауданы
7	Достарбаева Ажар Асхарбековна	педагог-сарапшы	Әл-Фараби атындағы үш тілде оқытатын дарынды балаларға арналған арнайы гимназияның мұғалімі	Алматы облысы, Қарасай ауданы

«6B01516 – География-Тарих» білім беру бағдарламасының жалпы сипаттамасы:

Түлектің біліктілік сипаттамасы	
Тағайындалатын дәреже	«6B01516 – География-Тарих» білім беру бағдарламасы бойынша білім бакалавры
Түлек моделі	➤ Кәсіби-педагогикалық және әлеуметтік жауапкершілігі ➤ Мақсаттар мен құндылық бағдарларының айқындылығы ➤ Еңбекқорлық, өзін-өзі тәрбиелеуі, сөйлеу белсенділігі ➤ Эмоционалды интеллектілігі және эмоционалды тұрақтылық ➤ Практикалық-бағдарлылық және кәсіпкерлік дағдылары ➤ Тарихи және мәдени мұраны құрметтеуі, толеранттылық ➤ Сандық ортаны терең түсінуі, жаңа мазмұнды құрудағы дағдылары ➤ Көптілділік ➤ Конструктивті өзара әрекеттесу қабілеті, жаһандық сын-тегеуріндерге бейімделуі ➤ Көшбасшы болуы, тәуелсіз шешім қабылдау қабілеті ➤ Креативтілігі, шығармашылық және шығармашылық әлеуметтік белсенділік қабілеті ➤ Үздіксіз кәсіби өсуі және өзін-өзі дамыту үшін ерекшеліктері
Кәсіби қызмет түрлері	1. Мектеп педагогтары. 2. Педагог-психолог. 3. Қосымша білім беру педагогы.
Оқу нәтижелері (ОН)	Білім беру бағдарламасының түлектерінің қабілеттері: ОН 1 - кәсіби қызмет саласында заманауи техниканы, ақпараттық және цифрлық технологияларды пайдаланады; ОН 2 - заманауи педагогикалық технологияларды пайдалана отырып, пәнді оқытудың берілген мақсаттарына сәйкес оқу қызметінің шарттарын құрастырады; ОН 3 - академиялық адалдық мәдениетін қолдайды және оның қағидаларын сақтайды, білімгерлерді креативтілік пен инновациялылыққа үйретеді, білім алушылардың зияткерлік даму деңгейін арттыру дағдыларын көрсетеді; ОН 4 - білім алушылардың жеке ерекшеліктерін диагностикалау нәтижелерін өз бетінше пайдаланады; ОН 5 - әртүрлі жас деңгейлерінде ерекше білім берілуіне қажеттілігі бар балалардың жеке ерекшеліктерін білуді пайдаланады; ОН 6 - география мен тарихтың және олармен сабақтас (экология, туризм, экономика негіздері, жаратылыстану, өлкетану, саясаттану, т. б.) пәндерінің теориялық және зерттеу негіздерін, оларды оқыту технологияларын қолданады; ОН 7 - оқушылардың пәндік біліктері мен дағдыларын қалыптастырады және география мен тарихқа қызығушылықты қалыптастыру тәсілдерімен жұмыс істейді; ОН 8 - география және географиялық зерттеулер (зертханалық-практикалық, демонстрациялық, компьютерлік сипаттағы) бойынша бақылаулар мен эксперименттердің нәтижелерін талдауды көрсетеді, ғылыми зерттеулер мен академиялық жазу әдістерін қолданады; ОН 9 - география және тарих бойынша іргелі және қолданбалы зерттеулердің ақпараттарын (заңдылықтарды, құбылыстар мен үдерістерді) өңдеу, талдау және синтездеу үшін білім мен тәжірибені қолданады, әрі қарай оқуды өз бетінше жалғастыру дағдыларын игеріп меңгереді;

	ОН 10 - деректану мен тарихнамалық жұмыстардың түрлерін ажыратады; деректердің анықтық дәрежесін айқындайды; тарихи деректерді сыни талдау; зерттеу жұмысында дереккөзтанушылық және тарихнамалық талдау әдістерін пайдалану дағдыларын қолданады; ОН 11 - проблемалардың теориялық аспектілерін, табиғи жағдайлар мен географиялық ортаның ерте өркениеттердің пайда болуы мен дамуына әсерін жіктейді және қолданады; ОН 12 - өз бетінше зерттеу және шынайы (объективті) ойлау дағдыларын қалыптастыруды, ғылыми жұмыс дағдыларын дамытуды, географиялық және тарихи терминологияны меңгеруді жинақтайды және шығармашылықпен түрлендіреді; шығыс пен батыс өркениеттерінің қазіргі заманғы үрдістерін талдау, негізгі үдерістерді сипаттауға үйретеді; әртүрлі кезеңдегі әлеуметтік-тарихи дәуірдің дамуындағы жалпы және айрықша мәнді ашу үшін ғылыми білімді пайдаланады.
--	---

«6B01516 – География-Тарих» білім беру бағдарламасының оқу жоспары:

Модуль кодтары	Оқу жұмысы түрлері пәндерінің атаулары	ECTS	Семестрлер							
			I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
ЖБР	1. ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРУ ПӘНДЕРІ (ЖБП) ЦИКЛІ	56								
МК	МІНДЕТТІ КОМПОНЕНТ (МК)	51								
МК1 TDQM	М-1 Тарихи-дүниетанымдық құзыреттілік модулі	10								
	1.1 Қазақстан тарихы	5	5							
	1.2 Философия	5			5					
МК2 ASBM	М-2 Әлеуметтік-саяси білім модулі	8								
	2.1 Әлеуметтану	2			2					
	2.2 Саясаттану	2				2				
	2.3 Мәдениеттану	2				2				
	2.4 Психология	2			2					
МК3 АКМ	М-3 Аспаптық-коммуникативтік модуль	25								
	3.1 Қазақ (Орыс) тілі	10	5	5						
	3.2 Шетел тілі	10	5	5						
	3.3 Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар	5	5							
МК4 SOSM	М-4 Салауатты өмір салты модулі	8								
	4.1 Денетәрбиесі	8	2	2	2	2				
ТК 5 ЖБР	М-5 Таңдау компоненті (ТК)	5								
	5.1 Экономика мен кәсіпкерлікті зерттеу әдістері	5					5			
	5.2 Құқық және сыбайлас жемқорлыққа қарсы саласындағы зерттеу дағдылары									
	5.3 Экология және қауіпсіз өмірдегі зерттеу негіздері									
ЖБП пәндері. МК және ТК компоненттері, барлығы:		56	17	17	11	6	5	-	-	-
ВКР	2. БАЗАЛЫҚ ЖӘНЕ КӘСІБИ ПӘНДЕР (БКП)ЦИКЛІ	176								
ЖООК	ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫ КОМПОНЕНТІ (ЖООК)	129								
ЖООК6 PQQM	М-6 Пәнаралық құзыреттілікті қалыптастыру модулі	6								
	6.1 Абайтану	2	2							
	6.2 Ілгерлемі шетел тілі	4						4		

Модуль кодтары	Оқу жұмысы түрлері пәндерінің атаулары	ECTS	Семестрлер							
			I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
ЖООК7 RQM 1. 1. 1. 1.	М-7 Педагогикалық құзреттіліктер модулі	45								
	7.1. – Білімгерлерді тұлға ретінде қолдау	20								
	7.1.1 Білім берудегі психология, өзара әрекеттесу және байланыс	5			5					
	7.1.2 Білім туралы ғылым және оқытудың негізгі теориялары	4			4					
	7.1.3 Балалардың жас және физиологиялық даму ерекшеліктері	3	3							
	7.1.4 Инклюзивті білім беру ортасы	4					4			
	7.1.5 Географияны оқытуды жоспарлау және даралау	4						4		
	7.2 – Білім алу жолында оқыту және бағалау	14								
	7.2.1 Географияны оқыту әдістері мен технологиялары	5					5			
	7.2.1 Тарихты оқыту әдістері мен технологиялары	5						5		
	7.2.1 Бағалау және дамыту	4					4			
	7.3 – Мұғалім рефлексиялық практик ретінде	11								
	7.3.1 Педагогикалық зерттеулер	5				5				
	7.3.2 Географиялық зерттеулер, даму және инновациялар	3								3
	7.3.3 Тарихилық зерттеулер, даму және инновациялар	3								3
ЖООК8 GBDM	М-8 География бойынша базалық дайындық модулі	28								
	8.1 Картография және топография негіздері	4	4							
	8.2 Физикалық және экономикалық-әлеуметтік географияға кіріспе	6		6						
	8.3 Материктер мен мұхиттар физикалық географиясы	5					5			
	8.4 Дүниежүзінің экономикалық және әлеуметтік географиясы	4					4			
	8.5 Елтану және саяси география	5							5	
	8.6 Қазіргі дүние географиясы	4								4
ЖООК-9 TBDM	М-9 Тарих бойынша базалық дайындық модулі	25								
	9.1 Археология	3		3						
	9.2 Қазақстанның ежелгі және ортағасырлар тарихы	4			4					
	9.3 Ежелгі дүние тарихы	4			4					
	9.4 Ортағасырлар тарихы (батыс + шығыс)	5						5		
	9.5 Жаңа және қазіргі заман тарихы (батыс + шығыс)	5							5	
	9.6 Қосалқы тарихи пәндер	4							4	
ЖООК10 KDM	М-10 Кәсіби даярлау модулі	25								
	10.1 Жаратылыстану	4	4							
	10.2 Геология геоморфология негіздерімен	4		4						
	10.3 Климатология	4			4					
	10.4 Табиғи ресурстар географиясы және жер қойнауын қорғау	4				4				
	10.5 Халықтар географиясы этнография негіздерімен	5				5				
	10.6 Топонимика	4						4		
БКП пәндері. ЖООК компоненті, барлығы:		129	13	13	21	18	22	18	14	10

Модуль кодтары	Оқу жұмысы түрлері пәндерінің атаулары	ECTS	Семестрлер							
			I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
ТК	ТАҢДАУ КОМПОНЕНТІ (ТК)	47								
ТК 11 QRGM	М-11 Қазақстан Республикасының географиясы модулі	5						5		
	11.1 Қазақстан географиясы									
	11.2 Қазақстанның физикалық географиясы									
	11.3 Қазақстанның экономикалық және әлеуметтік географиясы									
	11.4 Аймақтық география									
	11.5 Қазақстанның сакральды географиясы									
ТК12 QJQZTM	М-12 Қазақстанның жаңа және қазіргі заман тарихы модулі	5							5	
	12.1 Қазіргі заманғы Қазақстан тарихы									
	12.2 Қазақстан Ресей империясы мен Кеңес Одағының құрамында									
	12.3 Мұрағаттану және мұражайтану									
	12.4 Қазақстанның жаңа және қазіргі заман тарихы									
	12.5 Қазақстан тарихының тарихнамасы мен деректануы									
ТК 13 OKPM	М-13 Өзара кіріккен пәндер модулі	4							4	
	13.1 Геоинформатика									
	13.2 Өнеркәсіп географиясы									
	13.3 ТМД елдерінің географиясы									
	13.4 Дүниежүзінің түркітілдес елдері географиясы									
	13.5 Тарихи география									
ТК 14 FGM	М-14 Физикалық география модулі	4				4				
	14.1 Ландшафттану									
	14.2 Географиялық қабық туралы ілім									
	14.3 Бүкіләлемдік мұралар географиясы									
	14.4 Биогеография топырақтану негіздерімен									
	14.5 Геоэкология және қоршаған ортаны қорғау									
ТК 15 GeGsM	М-15 Геоэкономика және геосаясат модулі	4							4	
	15.1 Геоэкономика және интеграциялық үдерістер									
	15.2 Геосаясат негіздері									
	15.3 Басқарудың географиялық негіздері									
	15.4 Қызмет көрсету саласы географиясы									
	15.5 Халықаралық ұйымдар									
ТК 16OTM	М-16 Өлкетану және туризм модулі	4					4			
	16.1 Мектептегі өлкетану									
	16.2 Мектептегі туризм									
	16.3 Аудандық жоспарлау негіздері									
	16.4 Этнография									
	16.5 Тарихи өлкетану									
ТК 17 MOFM	М-17 Мұғалім оқытудың фасилитаторы ретіндегі модуль (өндірістік практика)	21						6	7	8
	17.1 Педагогикалық тәсілдер	6						6		
	17.2 Білім берудегі инновация мен зерттеу	15							7	8
БКП пәндері. ТК компоненті, барлығы:		47	-	-	-	4	4	11	16	12

Модуль кодтары	Оқу жұмысы түрлері пәндерінің атаулары	ECTS	Семестрлер							
			I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
	Теориялық оқыту бойынша барлығы	211	30	30	32	28	31	23	23	14
	Барлық практика	21	-	-	-	-	-	6	7	8
ҚОРЫТЫНДЫ АТТЕСТАТТАУ		8								8
	Кешенді қорытынды емтихан (мем. емтихан) немесе диплом жобасы	8								8
ЖИЫНТЫҒЫ:		240	30	30	32	28	31	29	30	30
ОҚТ	3. ОҚЫТУДЫҢ ҚОСЫМША ТҮРЛЕРІ (ОҚТ)									
ОҚТ 18 ОҚҚМ	М-18 Қосымша кәсіби құзреттіліктер модулі *	15		7		5		3		
	18.1 Педагогикалық практика – Мұғалім мамандығына кіріспе	2		2						
	18.2 Пед.практика – Педагогикалық-психологиялық бағалау	2				2				
	18.3 Оқу (топографиялық, археологиялық, жалпы географиялық) және кешенді зона аралық (әртүрлі табиғат зоналарында өтілетін) далалық практикалар	6		3		3				
	18.4 Қазақ тіліндегі іскерлік коммуникация	3						3		
	18.5 Ұлттық тәрбие	2		2						

«6B01516 – География-Тарих» білім беру бағдарламасының көлемі семестрлер мен курстардағы жалпы аұқымы мен құрылымы:

Оқу курсы	Семестр	Пәндер саны			ECTS саны						Барлық сағат	Емтихандар саны
		МК	ЖК	ТК	Теориялық оқыту	п р а к т и к а			Қорытынды аттестаттау	Барлығы		
						Оқу	Педагогикалық	Өндірістік				
1	1	17	13	–	30		2*			30	900	7
	2	17	13	–	30	3*				30	900	6
2	3	11	21	–	32		2*			32	960	7
	4	6	18	4	28	3*				28	840	6
3	5	5	22	4	31					31	930	7
	6	–	18	5	23			6		29	870	5
4	7	–	14	9	23			7		30	900	5
	8		10	4	14			8	8	30	900	4